

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาความพร้อมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในครั้งนี้ ได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบและประเด็นศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

- 2.1 แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
- 2.2 แนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้
- 2.5 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จากการประชุม Earth Summit เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน ค.ศ.1992 ณ กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล ในที่ประชุมมุ่งเน้นสู่ประเด็นการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม และสรุปบทเรียนเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ผ่านมา เพื่อมุ่งสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งทำให้เกิดกระแสของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 3 ประการ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2542) ดังนี้

1. กระแสความต้องการให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว อันเป็นกระแสความต้องการของประชาชนทั่วโลก เพื่อให้เกิดการสร้างจิตสำนึกในแง่การอนุรักษ์ต่อสิ่งแวดล้อมในระดับท้องถิ่น ไปจนถึงขอบข่ายกว้างขวางไปทั่วโลก โดยเฉพาะการอนุรักษ์ระบบนิเวศเพื่อคงความหลากหลายทางชีวภาพ
2. กระแสความต้องการของนักท่องเที่ยว ให้เกิดการศึกษาเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นกระแสความต้องการที่มีมากขึ้นในกลุ่มนักท่องเที่ยว ที่ต้องการได้รับความรู้ ความเข้าใจเรื่องการท่องเที่ยวมากกว่าความสนุกสนานเพลิดเพลินเพียงอย่างเดียว เพื่อสร้างความพอใจให้แก่ นักท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่
3. กระแสความต้องการของคนในชุมชนท้องถิ่น ให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว เป็นกระแสความต้องการของชุมชนท้องถิ่นที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาท่องเที่ยว

เพื่อเป็นหลักประกันให้การพัฒนาการท่องเที่ยวไปในทิศทางที่ถูกต้อง และชุมชนท้องถิ่นยอมรับในผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะได้รับ เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้ที่เหมาะสม

จากกระแสหลักทั้ง 3 ประการ ก่อให้เกิดการตื่นตัวในการพัฒนาการท่องเที่ยวทางเลือกใหม่ขึ้น เพื่อมาทดแทนหรือแข่งขันกับการท่องเที่ยวแบบเดิม โดยมีการประยุกต์รูปแบบการท่องเที่ยวที่นำไปสู่กระแสหลักทั้ง 3 มานำเสนอหลายรูปแบบ แต่รูปแบบการท่องเที่ยวที่กล่าวถึงกันมากที่สุด คือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism)

ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Eco-tourism)

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวบนพื้นฐานของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งเน้นลักษณะสำคัญทางชีวภาพ ทางกายภาพ และสังคมวัฒนธรรม นอกจากนี้ การท่องเที่ยวยังให้ความสำคัญในเรื่องการให้ความรู้ทางสิ่งแวดล้อมแก่นักท่องเที่ยวอีกด้วย เราจึงเห็นได้ว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม จึงเป็นสาเหตุให้ การท่องเที่ยวได้รับความนิยมเพิ่มสูงขึ้น โดยอาศัยกระบวนการและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ และเกี่ยวข้องกับชุมชนในท้องถิ่นที่จะต้องดูแลรักษาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสอดคล้องและเชื่อมโยง ซึ่งเป็นแนวทางในการท่องเที่ยวที่จะทำให้ระบบนิเวศนั้นดำรงอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน ในความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้มีผู้ให้ความหมายและลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ไว้ดังนี้

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2540) ได้มอบให้สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แห่งประเทศไทย ศึกษาพบว่า ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ มีการจัดการรักษาสิ่งแวดล้อม และมีการให้การศึกษาคำแนะนำแก่ผู้มาท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงแตกต่างจากการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในแง่การจัดการการท่องเที่ยวและการให้การศึกษา โดยการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจะครอบคลุมการจัดการท่องเที่ยวที่กว้างขวางกว่า แต่ไม่เน้นให้การศึกษาแก่ผู้ท่องเที่ยว เพียงแต่ให้มีการจัดการลดผลกระทบจากการท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจเป็นสำคัญ ดังนั้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเป็นการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน แต่การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน อาจไม่เป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศก็ได้ ซึ่ง ภราเดช พยัฆวิเชียร (2542) และบุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2542) ได้กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือกระบวนการและกิจกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งมุ่งเน้นการดำเนินการตามแนวคิดของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ เรื่องของความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมด โดยเฉพาะชุมชนต้องได้รับผลประโยชน์ร่วมในการตัดสินใจ นอกจากนี้ภาระหน้าที่อะไรแล้วต้องเป็นการศึกษา ในขณะเดียวกัน ต้องเน้นในพื้นที่ที่เป็น

ธรรมชาติหรือมีระบบนิเวศเป็นหลัก คือ ในเนื้อหาเป็นกิจกรรมประเภทหนึ่ง ซึ่งมุ่งเน้นความรู้และความรับผิดชอบต่อแหล่งท่องเที่ยว ทั้งนี้ต้องไม่ละเลยองค์ประกอบในเชิงวัฒนธรรมชุมชน

นอกจากนี้ สถาบันการพัฒนการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้ให้คำจำกัดความของ Ecotourism จากการประชุมนานาชาติ Ecotourism Concept Design and Strategy เมื่อวันที่ 6-8 กุมภาพันธ์ 1995 ที่กรุงเทพฯ (อ้างในสร้อยดี อักษรพกิจ, 2542) กล่าวไว้ดังนี้

1. Nature Based: การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวให้ความสำคัญกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมด้านความหลากหลายทางชีวภาพ ด้านสภาพภูมิศาสตร์ และวิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณี โดยจะต้องยึดหลักสำคัญที่ว่า เราจะต้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมเหล่านั้นไว้ให้ดีที่สุด เพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

2. Sustainably Managed: การท่องเที่ยวทุกประเภทจะต้องเป็นการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในเชิงเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ประเทศทุกประเทศ ท้องถิ่นทุกท้องถิ่น จำเป็นต้องพยายามจัดการท่องเที่ยวของตน โดยไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือให้กระทบน้อยที่สุด

3. Inclusive of Social and Cultural Aspects: การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ตลอดจนวิถีชีวิตเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและประเทศ ซึ่งจัดไว้เป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวที่ต้องการศึกษาความแตกต่างทางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่หลากหลายเหล่านั้น

4. Environmentally Educative: การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องให้การศึกษา ทั้งต่อนักท่องเที่ยวและประชากรในท้องถิ่น เป็นการศึกษาที่ต้องการจะหยั่งรากลึกลงในจิตสำนึกของแต่ละคนให้ตระหนักถึงความจำเป็นและความสำคัญอย่างยิ่งยวด ในอันที่จะทะนุถนอมไว้ซึ่งสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเรา

5. Benefit and Involvement of Local People: การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเน้นตรงจุดที่ว่าในการจัดการท่องเที่ยวประชาชนบนพื้นที่จะต้องมีส่วนร่วมในการวางแผน การตัดสินใจ และสามารถได้รับผลประโยชน์จากกำไรของการท่องเที่ยว และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะเป็นกุญแจสำคัญไขไปสู่การกระจายรายได้นั่นเอง

6. Product Authentic: การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจากมุมมองเชิงตลาด มีจุดเน้นที่ว่าผลิตภัณฑ์คือ ทัวร์ต่าง ๆ นั้น จะต้องเป็นทัวร์ที่มีลักษณะครบตามเกณฑ์ที่กล่าวมาแล้ว ในข้อ 1-5 มิใช่การนำเอาชื่อ Ecotourism ไปติดบนผลิตภัณฑ์เดิมเท่านั้น

7. Tourist Satisfaction: ความพอใจของนักท่องเที่ยวนับเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน นักท่องเที่ยวที่พอใจจึงกลับมาท่องเที่ยวอีก กิจกรรมที่บริษัททัวร์เสนอต่อนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นกิจกรรมที่ตรงหรือเกินความคาดหวังของนักท่องเที่ยว

นอกจากนี้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2540) ได้กล่าวถึงขอบเขตของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า มีการครอบคลุมองค์ประกอบหลัก (Key Elements) 4 ด้าน ที่เป็นลักษณะเด่นของ Eco-tourism ว่าประกอบด้วย

1. องค์ประกอบด้านพื้นที่ เป็นการเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติเป็นหลักมีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น (Identity or Authentic or Endemic or Unique) ทั้งนี้รวมถึงแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ (Eco-system) ในพื้นที่ของแหล่งนั้น ดังนั้นองค์ประกอบด้านพื้นที่จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานอยู่กับธรรมชาติ (Nature – based Tourism)

2. องค์ประกอบด้านการจัดการ เป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อ (Responsible Travel) ไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม (No or Low Impact) มีการจัดการที่ยั่งยืนครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากร การจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและกำจัดมลพิษ และควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน (Sustainable Managed Tourism)

3. องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) โดยมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้ (Knowledge) ประสบการณ์ (Experience) ความประทับใจ (Appreciation) เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้อง ทั้งต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนในท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สิ่งแวดล้อมศึกษา (Environmental Education based Tourism)

4. องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนหรือประชาชนในท้องถิ่น (Involvement of Local Community or People Participation) ที่มีส่วนร่วมเกือบตลอดกระบวนการ เพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อท้องถิ่น (Local Benefit) โดยประโยชน์ต่อท้องถิ่นที่ได้หมายความรวมถึงการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต และการได้รับผลตอบแทน เพื่อกลับมาบำรุงรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วย และในที่สุดแล้วท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ ท้องถิ่นในที่นี้เริ่มจากประชาชนในระดับรากหญ้า (grass root) จนถึงการปกครองท้องถิ่นและอาจรวมการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation – based Tourism)

ข้อกำหนดที่ชัดเจนของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนี้ ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ขององค์ประกอบหลักทั้งสี่ประการด้วย หากการท่องเที่ยวใดมีองค์ประกอบครบสมบูรณ์ดังกล่าวแล้วจัดเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สมบูรณ์ หากขาดหรือปราศจากข้อใดข้อหนึ่งไปความสมบูรณ์จะลดน้อยลง จนอาจต้องจัดการส่งเสริมหรือทำให้การท่องเที่ยวนั้นเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ๆ ต่อไป

ในประเด็นเดียวกันกับ สุรเชษฐ์ เศรษฐมาต ได้กล่าวไว้ในเอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2545) ตามหลักการสากลของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีองค์ประกอบดังนี้

1. การท่องเที่ยวที่เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมน้อยที่สุดหรือไม่ก่อให้เกิดผลกระทบเลย
2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ควรเน้นเรื่อง ธรรมชาติ และวัฒนธรรมเป็นจุดประชาสัมพันธ์ ส่งเสริม ไม่เน้นเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกเป็นจุดขาย
3. ต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญเรื่อง การให้ความรู้ความเข้าใจแก่คนที่มาเยือน สร้างจิตสำนึกเพิ่มพูนประสบการณ์ ได้ประสบการณ์ที่มีคุณภาพ
4. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ให้ผลตอบแทนกลับคืนแก่แหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวมาเยือน อาทิ ค่าผ่านเข้าชม ค่าเช่า เพื่อที่จะได้นำรายได้กลับไปทำนุบำรุงสถานที่
5. ให้ประโยชน์ เปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ได้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและอื่น ๆ ซึ่งเป็นส่วนที่หายากที่สุด เนื่องจากต้องมีความเข้าใจกันระหว่างผู้ประกอบการกับชุมชน

พงศ์สานต์ พัทธกัณฑ์มหาเขต (2538) ได้ให้ทัศนะที่เกี่ยวกับองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สำคัญ 5 ประการคือ

1. ต้องมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมและประเพณีของคนในท้องถิ่น
2. ต้องให้ความรู้และความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวในรูปแบบของสื่อต่าง ๆ ตลอดจนการอธิบายการตีความโดยมัคคุเทศก์ เพื่อให้นักท่องเที่ยวมีความรู้ความเข้าใจ ได้รับความเพลิดเพลิน พร้อมทั้งสร้างจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และให้มีความตระหนักถึงคุณค่าหรือคุณประโยชน์ของแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ ของชุมชนนั้น ๆ จนนักท่องเที่ยวมีความระมัดระวังช่วยป้องกันและช่วยกันลดผลกระทบในด้านต่าง ๆ ที่อาจจะมีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือต่อวิถีชีวิตของชุมชนนั้น ๆ
3. ต้องให้ผลประโยชน์แก่ชาวบ้านในท้องถิ่น ในการจ้างงานทั้งโดยตรงและทางอ้อม เช่น การบริการจัดนำเที่ยว การให้บริการนักท่องเที่ยวในด้านต่าง ๆ การขายอาหาร การขายของที่ระลึก เป็นต้น
4. ต้องให้ชาวบ้านในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวางแผน การตัดสินใจ การจัดการ และการพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่ท้องถิ่นของเขา ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านในท้องถิ่นเกิดความภาคภูมิใจมีความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรการท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ ธรรมชาติ สังคม และชุมชนนั้น ๆ แล้วผนึกกำลังร่วมแรงร่วมใจช่วยกันพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรนั้นไว้อย่างยั่งยืน

5. ต้องให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจ การสร้างสรรค์ให้เกิดประสบการณ์และความพึงพอใจ ในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแก่นักท่องเที่ยว จะมีผลต่อการได้รับประโยชน์จากอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระยะยาวยั่งยืนและต่อเนื่อง ดังนั้นข้อมูลข่าวสารในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งจะต้องมีความถูกต้องครบถ้วนและสมบูรณ์ ต้องมีการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวอย่างเข้มงวด โดยประสบการณ์ในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่สร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยวจะต้องเท่ากับหรือมากกว่าความคาดหวังของนักท่องเที่ยว เพื่อให้เขาเกิดความพึงพอใจ โดยจะต้องให้ความสำคัญในเรื่องคุณภาพของการให้บริการ และให้ความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวเป็นอันดับสูง รองจากการมุ่งอนุรักษ์ดูแลและป้องกันแหล่งท่องเที่ยว

จากความหมายและองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2542) ได้สรุปลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ไว้คือ

1. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งสิ่งแวดล้อมด้านชีวภาพ ภูมิศาสตร์ และวัฒนธรรมประเพณี โดยยึดหลักที่ว่าต้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมไว้ให้ดีที่สุด เพื่อให้สามารถสืบต่อถึงอนุชนรุ่นหลัง
2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน ทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักที่ว่าต้องไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือให้กระทบน้อยที่สุด เพื่อส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน
3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้คงไว้ซึ่งวิถีชีวิตของท้องถิ่นในแง่สังคมและวัฒนธรรม โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้เป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวที่ต้องการศึกษาความแตกต่างทางด้านสังคมและวัฒนธรรมอันหลากหลาย
4. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความรู้แก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบธุรกิจท่องเที่ยวและประชาชนในท้องถิ่น โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายได้รับความรู้และประสบการณ์จากการท่องเที่ยว พร้อมทั้งมีจิตสำนึกในอันที่จะทะนุถนอมไว้ซึ่งสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเรา
5. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวางแผน ตัดสินใจ และได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยว อันจะนำไปสู่การกระจายรายได้
6. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ โดยยึดหลักที่ว่าจะต้องไม่เกินขีดความสามารถรองรับของพื้นที่ทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านจำนวนนักท่องเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยว ชุมชน และสภาพแวดล้อมโดยรอบ

7. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการตลาดของบริการท่องเที่ยวครบตามเกณฑ์แห่งการอนุรักษ์อย่างแท้จริง โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้ธุรกิจบริการท่องเที่ยวเน้นในเรื่องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ

8. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจ ต้องการเข้ามาท่องเที่ยว หรือกลับมาท่องเที่ยวซ้ำอีก โดยยึดหลักที่ว่า ต้องให้กิจกรรมท่องเที่ยวตรงตามความคาดหวังของนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จากลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 8 ประการ ที่ได้กล่าวมาแล้วนำไปสู่มาตรฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 8 ประการ คือ

1. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องมีระบบการจัดการที่ดีใน 4 ด้าน คือ
    - 1.1 ด้านการให้ข้อมูลล่วงหน้าเพื่อทำความเข้าใจกับนักท่องเที่ยว
    - 1.2 ด้านการจัดรายการนำเที่ยวที่เน้นเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว
    - 1.3 ด้านข้อกำหนดการปฏิบัติตัวของนักท่องเที่ยว
    - 1.4 ด้านการตลาดท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความสามารถรองรับของพื้นที่ในแหล่งท่องเที่ยว
  2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องมีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งจะส่งผลต่อการวางแผนและการจัดการ
  3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องมีโครงการร่วมกับคนในชุมชนท้องถิ่น เพื่อคืนกำไรกลับสู่แหล่งท่องเที่ยว
  4. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องมีระบบการให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยว
  5. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องมีระบบสร้างคุณภาพ โดยจัดอบรมด้านความรู้ และทักษะแก่บุคคลที่เกี่ยวข้อง
  6. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องมีระบบรักษาความปลอดภัย ทั้งนี้เนื่องจากมีความเสี่ยงสูง
  7. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องมีระบบให้บริการที่มีคุณภาพ โดยใช้ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมในการลดมลพิษและใช้อย่างคุ้มค่า
  8. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องมีการร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่น เพื่อสร้างงาน และกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น
- นอกจากนั้นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2540 ก) ได้กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่าเป็นกระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายมีขั้นตอน และวิธีการจัดการอย่างเป็นระบบ มีขั้นตอนของกระบวนการจัดการและการประสานงานกันอย่างใกล้ชิดและชัดเจนระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม นโยบายการจัดการได้กำหนดแนวทางด้านต่าง ๆ 4 ด้าน ซึ่งสามารถกำหนดนโยบาย และกลยุทธ์การจัดการที่มีประสิทธิภาพได้ มีดังนี้

นโยบายด้านการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม

1. กำหนดกรอบการพัฒนาการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยมีมาตรฐานที่ชัดเจน ให้อยู่ภายใต้กรอบการท่องเที่ยวในพื้นที่เปราะบาง สนับสนุนการท่องเที่ยวในพื้นที่ที่มีศักยภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกำหนดพื้นที่ที่เหมาะสมในเขตอนุรักษ์ โดยดำเนินการดังนี้

- สนับสนุนการพัฒนาพื้นที่ธรรมชาติและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับระบบนิเวศนอกเขตอนุรักษ์ ในเขตพื้นที่อนุรักษ์ พื้นที่เอกชนและเขตชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

- วางแผนการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามขอบเขตของขีดความสามารถที่รองรับได้ โดยการกำหนดเขตพื้นที่การท่องเที่ยว เขตสงวนเพื่อการศึกษาและรักษาสีสิ่งแวดล้อม เขตกันชน และเขตพื้นที่ฟู

- สนับสนุนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และ โครงการท่องเที่ยวในท้องถิ่นระดับกลุ่มพื้นที่ให้มีความเชื่อมโยงและสนับสนุนซึ่งกันและกัน โดยให้มีการกระจายการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในระดับที่สามารถทดแทนแหล่งท่องเที่ยวที่เกินขีดความสามารถในการรองรับได้

- สนับสนุนการจัดระบบข้อมูลข่าวสารในการเดินทาง เพื่อใช้ในการจัดการ การควบคุมปริมาณนักท่องเที่ยวให้สมดุลกับความสามารถในการรองรับของแต่ละพื้นที่ และการถ่ายเทนักท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียงอย่างเป็นระบบ

- กำหนดมาตรการการป้องกันและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เข้มงวดมากขึ้น และให้การสนับสนุนการประกอบการ ที่มีมาตรการถูกต้องเหมาะสมอย่างเป็นรูปธรรม

- สนับสนุนการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการควบคุม คุณภาพ ตรวจสอบ และการจัดการมลพิษสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ท่องเที่ยว

- สนับสนุนการเพิ่มขีดความสามารถของบุคลากรในการวางแผน และจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

2. นโยบายด้านการให้การศึกษาและสร้างจิตสำนึก ได้กำหนดแนวทางดำเนินงาน ดังนี้

- กำกับ ควบคุม ดูแล การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ท่องเที่ยว โดยให้เป็นการศึกษานอกระบบ โรงเรียน ที่ถือเอาการปฏิบัติในสนาม เป็นบทเรียนของการศึกษา ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงผลกระทบของกิจกรรมที่มีต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

- จัดให้มีการศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรในระบบโรงเรียน และสถาบันการศึกษาวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง โดยมุ่งเน้นให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องด้วยการท่องเที่ยวและการจัดการท่องเที่ยวในทิศทางที่ยั่งยืน

- สนับสนุนสื่อสารมวลชนและสื่อข้อมูลอื่น ๆ ที่ส่งเสริมการศึกษาธรรมชาติและวัฒนธรรมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สำหรับใช้เป็นข้อมูลคู่มือและอุปกรณ์การเรียนรู้ของนักท่องเที่ยว ตลอดจนผู้เกี่ยวข้อง

- สนับสนุนงบประมาณในการจัดสื่อความหมายธรรมชาติที่มีคุณภาพในแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ

- ให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นของประชาชนในพื้นที่มาสื่อความกับนักท่องเที่ยว รวมทั้งสนับสนุนให้ประชาชนเป็นมัคคุเทศก์ เฉพาะหรือมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้อย่างแท้จริง และเป็นการกระจายรายได้ที่เหมาะสม

- ขยายการให้การศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้แก่บุคคลที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเพื่อให้เกิดการถ่ายทอดและเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งนี้ในระยะต้นให้มุ่งเน้นการพัฒนาความรู้และจิตสำนึกของบุคลากรในภาครัฐและเอกชน ซึ่งมีศักยภาพสูงและมีบทบาทในกระบวนการท่องเที่ยว

3. นโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ได้กำหนดแนวทางดำเนินงาน ดังนี้

- พัฒนาแบบแผนของการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ตลอดจนรวมถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น เอกชน และประชาชนทั่วไปในด้านการลงทุน การผลิตสินค้าและบริการ ทั้งนี้ต้องมีความเสมอภาคเป็นธรรมในกรอบที่เหมาะสม สอดคล้องกับการพัฒนาด้านอื่น ๆ และมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

- สนับสนุนการจัดตั้งขบวนการร่วมมือในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปแบบขององค์กรหรือคณะกรรมการระดับชาติ ภูมิภาค และท้องถิ่น โดยมีเครือข่ายครอบคลุมผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนและทุกระดับ โดยให้องค์กรมีขอบเขตความสามารถในการตัดสินใจดำเนินการอย่างอิสระ ภายใต้กรอบที่ตอบสนองความจำเป็นในการจัดการแต่ละระดับ

- เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผน ตัดสินใจ และติดตามประเมินผล ตลอดจนได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งปรับทัศนคติและปรับปรุงขีดความสามารถของหน่วยงานของรัฐให้สามารถร่วมมือ และเกื้อหนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น

- ส่งเสริมการจัดตั้งองค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรประชาชน ที่ดูแลด้านสิ่งแวดล้อม และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้งที่เป็นนิติบุคคลและไม่เป็นนิติบุคคล

- แก้ไขปรับปรุง และพัฒนาการกฎหมาย และระบบงบประมาณของภาครัฐ ให้สามารถส่งเสริมและเอื้ออำนวยต่อการประสานความร่วมมือของหน่วยงานปฏิบัติทุกระดับกับประชาชนท้องถิ่นตลอดจนกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ในการให้ชุมชนมีโอกาสในการควบคุม กำกับ ดูแลและจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง

- สนับสนุนพัฒนาศักยภาพของคน โดยการเพิ่มความรู้ ทักษะ และการมีจิตสำนึก ด้านการจัดการพัฒนาการดำเนินธุรกิจท่องเที่ยว การอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำหรับชุมชนให้กว้างขวางมากขึ้น

- สนับสนุนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เข้มแข็ง มีประสิทธิภาพ ในด้านการจัดการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อย่างมีอิสระและสามารถจัดเก็บรายได้เพื่อการอนุรักษ์ ฟื้นฟูการท่องเที่ยวได้ด้วยตนเอง โดยให้มีการพัฒนาทักษะการจัดการที่ถูกต้อง

- สนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาสังคมให้มีโอกาสในการเข้าช่วยเหลือและยกระดับการมีส่วนร่วม ตลอดจนการจัดตั้งองค์กรชุมชน และองค์กรจัดการธุรกิจของประชาชนอย่างสร้างสรรค์

4. นโยบายด้านการจัดการ โครงสร้างพื้นฐานและบริการการท่องเที่ยว ได้กำหนดแนวทางดำเนินงาน ดังนี้

- จัดระบบการเดินทางเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวให้มีความสะดวกตามควรให้เหมาะสมกับพื้นที่และกิจกรรม โดยเน้นด้านความปลอดภัยเป็นหลัก

- สนับสนุนให้มีการใช้พลังงานอย่างประหยัด เหมาะสมตามความจำเป็นและตามขนาดพื้นที่ท่องเที่ยวและบริการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สนับสนุนการใช้พลังงานทดแทน ลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่หมดเปลืองในกิจกรรมการท่องเที่ยว

- สนับสนุนระบบการสื่อสารโทรคมนาคม สร้างโครงข่ายที่ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม กระจายตัวครอบคลุมพื้นที่ท่องเที่ยวและโครงข่ายการมีส่วนร่วมทุกระดับ เพื่อการติดต่อสื่อสาร การควบคุมปริมาณนักท่องเที่ยว และการบรรเทาสาธารณภัยในยามฉุกเฉิน

- สนับสนุนให้บริการท่องเที่ยว ดำเนินการ โดยภาคเอกชนหรือองค์กรหรือประชาชน ภายใต้การมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย โดยองค์การของรัฐเป็นฝ่ายสนับสนุนด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และการกำหนดพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวรองรับ ทั้งนี้ให้มีกรอบการพัฒนาบริการที่มีขนาด รูปแบบ และคุณภาพการบริการตามแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

- การจัดบริการของรัฐในพื้นที่ที่จำเป็น จะต้องมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับรูปแบบและกิจกรรมของการมุ่งเน้นการช่วยและเรียนรู้ด้วยตนเองของนักท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับรูปแบบและกิจกรรมของการ

ท้องถิ่นนั้น ๆ การจัดบริการต้องไม่เป็นการแสวงหากำไร หรือแข่งขันกับภาคเอกชน แต่ควรให้เป็นรายได้เสริมสำหรับการฟื้นฟูและรักษาทรัพยากร

- การจัดบริการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ให้คำนึงถึงความเหมาะสมสอดคล้องตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น การเพิ่มโอกาสการมีส่วนร่วมและการกระจายรายได้แก่ชุมชน และประชาชนท้องถิ่น

- กำหนดมาตรฐานและมาตรการในการควบคุมและส่งเสริมการบริการ และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยการสร้างมาตรฐานการจูงใจการให้บริการรับรองมาตรฐานการบริการ และการให้รางวัล เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการท่องเที่ยวบนพื้นฐานของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งด้านชีวภาพ ทางกายภาพ และสังคมวัฒนธรรม เพื่อรวมกลุ่มกันปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อประโยชน์ของคนในทุกมิติของการพัฒนาที่ยั่งยืน นอกจากนี้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังให้ความสำคัญในการให้ความรู้ทางสิ่งแวดล้อม ร่วมกันระหว่างนักท่องเที่ยวและชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ อย่างเหมาะสม และสอดคล้องเชื่อมโยงกับระบบนิเวศในท้องถิ่นนั้น โดยคงสภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคมที่ดี ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นเกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน ยอมรับอย่างเต็มใจและสามารถพึ่งตนเองได้

2.2 แนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน

กระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จำเป็นต้องมีการประสานงานกันอย่างชัดเจนขององค์ประกอบต่าง ๆ จึงจะสามารถทำให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศบรรลุถึงวัตถุประสงค์ที่ต้องการของคนในชุมชน ซึ่งต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการท่องเที่ยว และการจัดการการท่องเที่ยวด้วยตนเอง บทบาทของโครงการการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ คือ การเป็นสะพานเชื่อมความเข้าใจระหว่างนักท่องเที่ยวกับชุมชน บอกกล่าวให้คนที่จะไปเยี่ยมเยือนชุมชนได้เข้าใจในเรื่องราวของชุมชน รูปแบบการท่องเที่ยว กติกา – ข้อปฏิบัติเมื่ออยู่ในชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็มีการพูดคุยกับชาวบ้านให้ชัดเจนถึงเป้าหมายของการทำกิจกรรมนี้ ซึ่งก็มีความแตกต่างกันในแต่ละชุมชน บางแห่งก็มองว่าการท่องเที่ยวเป็นการเผยแพร่เรื่องราววิถีชีวิต วัฒนธรรม ตลอดจนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน บางแห่งอาจมองว่า นอกจากเผยแพร่แล้วน่าจะเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชน และคนในชุมชนด้วย เราได้ร่วมกันมองถึงข้อดี-ข้อเสียและแนวทางป้องกัน ร่วมกันค้นหาเสน่ห์ของชุมชน ซึ่งหมายถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

ที่สวยงามและวิถีชีวิต วัฒนธรรมที่น่าสนใจ กิจกรรมที่นักท่องเที่ยวสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ ช่วยกันวางระบบการบริหารจัดการ จัดโปรแกรม แบ่งบทบาทหน้าที่ จัดสรรผลตอบแทนที่เหมาะสม และโปร่งใสตรวจสอบได้ พงณา สวนศรี (2540) และมิตรา สามารถ (2543) กล่าวว่า แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ ได้แก่ การจัดการพื้นที่ท่องเที่ยว การสื่อความหมาย บริการความรู้ การส่งเสริมมาตรฐานที่พักบริการท่องเที่ยว การส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมและการป้องกันผลกระทบทางวัฒนธรรมหากกิจกรรมที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนจะสามารถพัฒนากิจกรรมนั้นได้ง่าย ระบบบริหารจัดการต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกิจกรรม มีความโปร่งใสในการจัดสรรผลประโยชน์ ต้องทำให้เป็นธรรม และชัดเจนและคนทำงานและชาวบ้านต้องวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกันและการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวจะมีปัญหาอุปสรรคและข้อจำกัดในการบริหารจัดการที่สำคัญ ได้แก่ ข้อจำกัดด้านงบประมาณ ด้านบุคลากร ด้านการประสานงาน ขอบเขตอำนาจ หน้าที่การออกกฎหมายและข้อบังคับ

นอกจากนี้ นำชัย ทนุผล (2542) ได้กล่าวว่า หลักสำคัญของการจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนบนพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่อนุรักษ์มี 5 ประการ ดังนี้

1. กำหนดรูปแบบที่เหมาะสมของการท่องเที่ยวบนแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

โดยทั่วไปแล้วรูปแบบของการจัดการการท่องเที่ยวและการพักผ่อนบนพื้นที่อนุรักษ์มีการวิวัฒนาการเป็น 3 รูปแบบ ซึ่งขึ้นอยู่กับขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ และความสามารถในการจัดการของแต่ละพื้นที่ ซึ่งได้แก่

1.1 การจัดการบนพื้นฐานของกิจกรรม (activity-based management) เป็นรูปแบบที่เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวหรือผู้ที่ต้องการพักผ่อนเข้าร่วมกิจกรรมเฉพาะ เช่น การดูนก ดำน้ำ เดินป่า และแคมป์ปิ้ง เป็นต้น การจัดการจึงเน้นที่ความสามารถของพื้นที่ในการรองรับกิจกรรมพักผ่อนที่หลากหลายเท่านั้น

1.2 การจัดการบนพื้นฐานของการมีประสบการณ์ (experience-based management) การจัดการกิจกรรมการท่องเที่ยวรูปแบบนี้เป็นการรวมพฤติกรรมและประสบการณ์เข้ากับกิจกรรมทำให้เกิดคำจำกัดความใหม่ขึ้น กล่าวคือ มุ่งเน้นประสบการณ์ของผู้มาเยือนว่าต้องการประสบการณ์ประเภทใด เช่น ต้องการเรียนรู้ความหลากหลายของธรรมชาติ หรือ ประสบการณ์การมีชีวิตร่วมกันเป็นกลุ่มกับผู้อื่น

1.3 การจัดการบนพื้นฐานของการแสวงหากำไรจากส่วนต่าง ๆ ของพื้นที่ (benefits-based management) การจัดการพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว คือ การแสวงหากำไรจากส่วนต่าง ๆ ของพื้นที่ในการที่จัดการพื้นที่หรือแหล่งท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพ ผู้เกี่ยวข้องจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับ

นักท่องเที่ยวน่ามีวัตถุประสงค์อะไรในการเข้ามาเยี่ยมชม เพื่อสามารถจัดกิจกรรมให้เหมาะสม สอดคล้องของผู้มาเยือน

2. กำหนดความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างผู้จัดการแหล่งท่องเที่ยวและบริษัทนำเที่ยว

ในกระบวนการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดกิจกรรมบริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ เป็นกลไกสำคัญยิ่ง โดยบริษัทนำเที่ยวจะเป็นตัวกลางเชื่อมโยงระบบตลาดกับทรัพยากร เพื่อให้ นักท่องเที่ยวได้เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเฉพาะการกระจายข้อมูลไปยังนักท่องเที่ยวเป็น ส่วนที่ส่งเสริมให้เกิดนักท่องเที่ยวมากขึ้น มัคคุเทศก์เป็นอีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อย เนื่องจากเป็นผู้ให้ข้อมูลและรายละเอียดของทรัพยากรการท่องเที่ยวเพื่อให้นักท่องเที่ยว ศึกษาแก่นักท่องเที่ยว ดังนั้น แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรมีความร่วมมือกับบริษัทนำเที่ยวที่มีรูปแบบการนำเที่ยวที่ ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หรือบริษัทที่มีความชัดเจนในด้านการอนุรักษ์ ทรัพยากร เป็นต้น

3. สร้างความเป็นหุ้นส่วนระหว่างการท่องเที่ยวและชุมชนท้องถิ่น

ถึงแม้ว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะมีลักษณะเฉพาะตัวและไปเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย แต่ละกลุ่มชนในท้องถิ่น และโดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้น ได้รับการเสนอแนะให้ใช้ เป็น เครื่องมือในการพัฒนาท้องถิ่น สามารถทำให้เกิดการกระจายรายได้ในพื้นที่ห่างไกล ซึ่งเราต้องการ อนุรักษ์จากการทำลายของการพัฒนาที่มุ่งการเติบโตทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเป็น หนทางเดียวของการพัฒนาที่ยั่งยืนระยะยาว ดังนั้นชุมชนท้องถิ่นจะต้องมีความคิดในการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมและแบ่งปันทรัพยากรธรรมชาติกับนักท่องเที่ยว ดังนั้นควรมีการสนับสนุนให้ชุมชนมี การจัดตั้งกลุ่มหรือชมรมดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขนาดเล็ก

4. กำหนดระดับขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวของพื้นที่อย่างเหมาะสม

หมายถึง ปริมาณของนักท่องเที่ยวที่แหล่งท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่สามารถรองรับได้ ขึ้นอยู่กับกิจกรรมการท่องเที่ยวและการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวก เนื่องจากท่องเที่ยวเชิงนิเวศมี ความหลากหลายจึงไม่อาจกำหนดมาตรฐานได้อย่างชัดเจน ขีดความสามารถรับมักเปลี่ยนแปลงไปตาม สภาพพื้นที่ ฤดูกาล ช่วงเวลา พฤติกรรมของผู้ใช้พื้นที่ การออกแบบบ้านพัก รูปแบบและระดับของ การบริหาร ตลอดจนลักษณะธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา รวมทั้งในการปฏิบัติเราอาจแยก กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศออกจากกิจกรรมอื่น ๆ ของผู้คน โดยรอบ

5. ใช้เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์ในการจัดการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวชมธรรมชาติจัดได้ว่าเป็นเสมือนการบริโภคสินค้าหรือบริการอย่างหนึ่ง ที่ ให้ความสุขความพอใจแก่นักท่องเที่ยว (ผู้บริโภค) สินค้าประเภทนี้มีความแตกต่างจากสินค้า ประเภทอื่นตรงที่ว่า ความสวยงามของธรรมชาติมีลักษณะเป็นสินค้ากึ่งสาธารณะ หมายความว่า

การเข้าชมธรรมชาตินั้นตามปกติจะไม่ทำให้ทัศนียภาพสูญหายไป หรือสัตว์ พรรณพืชที่นักท่องเที่ยวชื่นชมลดจำนวนลง และผู้อื่นยังสามารถใช้ประโยชน์เข้าชมธรรมชาติได้ แต่หากมีการปล่อยให้จำนวนนักท่องเที่ยวเข้าชมธรรมชาติในจำนวนที่มากขึ้น และไม่มีการควบคุมอย่างจริงจังอาจทำให้แหล่งท่องเที่ยวถูกทำลาย เช่น หาดพัทยา และส่งผลทำให้นักท่องเที่ยวรายอื่น ๆ ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติได้อีก

วรรณมา วงษ์วานิช (2539) ได้ให้หลักสำคัญของการจัดการท่องเที่ยวแบบ Ecotourism จากหนังสือภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวว่า มีดังนี้

1. การกำหนดขอบเขตของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการท่องเที่ยว (Zoning or the various activities) โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วย เช่น ระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (Geographical Information System: GIS)
2. การควบคุมนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบบนิเวศที่เปราะบางทางธรรมชาติ (Fragile Ecosystem) โดยคำนึงถึงความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวของแต่ละพื้นที่
3. การจัดเตรียมข้อมูลที่เป็นประโยชน์สำหรับนักท่องเที่ยว ทั้งในแง่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและประสบการณ์การท่องเที่ยว เช่น การเล่าประวัติย่อ ๆ ของชุมชนหรือแหล่งท่องเที่ยวก่อนหรือระหว่างการเดินทางไปถึง ตลอดจนคุณลักษณะที่สำคัญ ๆ ของพื้นที่นั้น ๆ หรืออาจจัดตั้งศูนย์ให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ๆ ซึ่งอาจมีทั้งภาพนิ่ง วิดีทัศน์ หรือแผ่นพับ เพื่อให้ภาพรวมหรือข้อมูลพื้นฐานของแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวกำลังจะไปเยือน
4. ส่งเสริมและพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยวใกล้เคียงเพิ่มขึ้น เพื่อช่วยลดความแออัดให้กับพื้นที่ท่องเที่ยวหลัก
5. การนำกฎหมายมาบังคับใช้อย่างจริงจังสำหรับผู้กระทำการฝ่าฝืน เช่น การตัดต้นไม้ทำลายป่า การลักลอบเก็บหรือมีปะการังและพันธุ์สัตว์น้ำที่หายากไว้ครอบครอง การล่าสัตว์ในเขตหวงห้าม ฯลฯ

นอกจากนั้น วรรณมา วงษ์วานิช ยังเสนอว่าในการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวต้องคำนึงถึงความสามารถที่จะรับได้ของพื้นที่ (Carrying capacity) 3 ประการ คือ

1. ความสามารถที่จะรับได้ในเชิงกายภาพ (Physical carrying capacity) หมายถึง สภาพหรือลักษณะของพื้นที่จะเอื้ออำนวยให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว
2. ความสามารถที่จะรับได้ทางสังคม (Social carrying capacity) หมายถึง ความสามารถที่จะอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ของพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวแก่นักท่องเที่ยวหรือความสามารถของสถานที่ท่องเที่ยวที่สามารถให้บริการแก่ผู้มาเที่ยวได้สูงสุด โดยปกติสถานที่ท่องเที่ยว

ประเภทชายหาดจะมีความสามารถที่จะรับนักท่องเที่ยวได้สูงกว่าสถานที่ท่องเที่ยวประเภทอุทยานแห่งชาติ

3. ความสามารถที่จะรับได้เชิงนิเวศวิทยา (Ecological carrying capacity) หมายถึง ความสามารถของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในสถานที่นั้น และในบริเวณใกล้เคียงกับสถานที่แหล่งท่องเที่ยวนั้น ในการรองรับธุรกิจการท่องเที่ยว ทั้งนี้ในพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งจะมีวิธีการและเทคนิคของการจัดการต่างกัน โดยต้องคำนึงถึงความสามารถที่จะรองรับได้ของพื้นที่ โดยมีวิธีการดังนี้ การกระจายจำนวนนักท่องเที่ยว เพื่อไม่ให้นักท่องเที่ยวไปรวมกันในที่ใดที่หนึ่งของพื้นที่จะช่วยลดผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรในพื้นที่นั้น ซึ่งอาจจะกระทำได้โดยการแบ่งเขตแหล่งท่องเที่ยวเป็นเขตย่อย ๆ เช่น บริเวณชมทิวทัศน์ เป็นต้น เก็บค่าธรรมเนียมเข้าชมสถานที่ท่องเที่ยวการพัฒนาพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด เช่น การสร้างถนนเพื่อเชื่อมโยงจุดสำคัญในพื้นที่อุทยานต้องไม่ทำให้ภูมิทัศน์ของบริเวณนั้น ๆ เสียไป การจัดกิจกรรมเสริมในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวเกิดความเพลิดเพลิน และพึงพอใจและให้ความรู้ความเข้าใจในทรัพยากรธรรมชาติ อันจะนำไปสู่ความหวงแหนทรัพยากรในพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งมีกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้คือ การออกไปบรรยายนอกสถานที่ จัดศูนย์บริการนักท่องเที่ยว จัดนิทรรศการประเภทต่าง ๆ การนำนักท่องเที่ยวไปตามจุดต่าง ๆ พร้อมทั้งบรรยายประกอบ การจัดทำทางเท้า พร้อมทั้งแผ่นป้ายบรรยายหรือเอกสารแนะนำ ฉายภาพสไลด์ และคำบรรยาย จัดเครื่องหมายและคำเตือนต่าง ๆ

นอกจากนั้นอาจกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์ ภูเขอบังคับ ตลอดจนมีการตรวจตราพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวและออกกฎหมายลงโทษผู้ละเมิดกฎข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อป้องกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ด้วย

นอกจากนี้ ได้มีการสรุปสถานการณ์ด้านการท่องเที่ยวของ ดร.ชนิ เอมพันธุ์ และสุรเชษฐ์ เชมภูมาศ (2544) ได้สรุปประสบการณ์ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้ว่า แนวทางในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสำหรับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง คือ

1. ควรต้องรู้ประวัติความเป็นมาของทรัพยากรทางธรรมชาติ (ทรัพยากรทางการท่องเที่ยว)/ วัฒนธรรม
2. ต้องมีความสำนึก รู้คุณค่า รู้ความหมายของประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวจะได้รับจากการท่องเที่ยว
3. บุคลากรที่มีอยู่ทุกระดับ ทุกวัย ในชุมชนควรมีส่วนร่วมในการกระบวนการท่องเที่ยว เช่น ผู้สูงอายุ คือผู้ที่มีประสบการณ์/ภูมิปัญญาดั้งเดิมในชุมชน สามารถนำมาถ่ายทอดสู่วัยกลางคน และเยาวชนได้

4. ต้องมีการจัดการในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น

5. ควรมีความรู้เรื่องเทคนิคต่าง ๆ ที่จะช่วยเรื่องความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว

6. ผู้เกี่ยวข้องกับการนำเที่ยว ต้องรู้จักตนเองและต้องรู้ว่าตนเองมีความเข้าใจด้านการท่องเที่ยวมากน้อยเพียงใด

7. ต้องรู้จักกระบวนการมีส่วนร่วมทุกอย่าง ทุกปัจจัย แล้วทั้งหมดของกระบวนการจะนำมาซึ่งมาตรฐานในการจัดการท่องเที่ยวทุก ๆ ด้าน

ซึ่งแตกต่างจากบุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2542) ที่มองว่า การจัดการการท่องเที่ยวต้องคำนึงถึงสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวด้านป้ายแหล่งท่องเที่ยวจะประกอบด้วย ป้ายต้อนรับเข้าสู่พื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ป้ายชี้ทางแหล่งท่องเที่ยว และป้ายแผนที่แสดงที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งการออกแบบป้ายแหล่งท่องเที่ยวจะต้องมีรูปลักษณะที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. เป็นป้ายแหล่งท่องเที่ยวที่มีความเป็นมาตรฐานทั้งขนาด ลวดลาย และกราฟฟิก
2. เป็นป้ายแหล่งท่องเที่ยวที่มีขนาดเหมาะสมในการนำไปใช้ในสภาพพื้นที่ต่างกัน
3. เป็นป้ายแหล่งท่องเที่ยวที่มีขนาดตัวหนังสือและสัญลักษณ์บนป้ายต่าง ๆ เหมาะสม
4. เป็นป้ายแหล่งท่องเที่ยวที่ออกแบบให้มีสีสันและใช้วัสดุที่กลมกลืนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากที่สุด
5. เป็นป้ายแหล่งท่องเที่ยวที่คงเอกลักษณ์ความเป็นไทยและมีความเป็นสากลในตัวด้วย
6. เป็นป้ายแหล่งท่องเที่ยวที่มีรูปแบบง่ายต่อการผลิต จัดสร้าง คิดตั้ง และอยู่ในงบประมาณที่กำหนดไว้

อุดร วงษ์ทับทิม (2545) กล่าวไว้ในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนแบบบูรณาการ ดำเนินภายใต้การประสานผลประโยชน์ของการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ครอบคลุมทั้งมิติ ด้านสิ่งแวดล้อม มิติด้านเศรษฐกิจ และมิติด้านสังคม และวัฒนธรรม อันเป็นการประสานการพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างเป็นองค์รวม คือ

1. มิติทางด้านสิ่งแวดล้อม มุ่งกระตุ้นชาวบ้านในชุมชนให้ตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์และการคุ้มครองด้านสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดการเรียนรู้และร่วมมือกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ระบุปัญหาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากการท่องเที่ยว เพื่อจำกัดการพัฒนาและดำเนินการจัดการท่องเที่ยว

2. มิติทางด้านเศรษฐกิจ มุ่งให้ชาวบ้านมีรายได้เสริมจากการท่องเที่ยว โดยนำฐานทรัพยากรซึ่งเป็นสินทรัพย์ร่วมหรือสมบัติสาธารณะมาเป็นต้นทุนในการจัดการท่องเที่ยว มีการกระจายรายได้อย่างเสมอภาคและยุติธรรม และที่สำคัญชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันและเป็น

ความต้องการของชาวบ้านอย่างแท้จริง และต้องเข้าใจตรงกันว่า การท่องเที่ยวเป็นเพียงช่องทางหนึ่งในการเสริมสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน มิใช่ให้เป็นรายได้หลักของชุมชนแต่อย่างใด

3. มิติทางด้านสังคมและวัฒนธรรม มุ่งใช้กิจกรรมต่าง ๆ รองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างสร้างสรรค์ ส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนต่างวัฒนธรรม เพิ่มความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งอาจมีการจัดการในรูปแบบของการก่อตั้งจุฬประชาสัมพันธ์ ข้อมูลการท่องเที่ยว การก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น รวบรวมภูมิปัญญาด้านวรรณกรรมมุขปาฐะ และการจัดทำเอกสารเผยแพร่ภูมิปัญญา ทั้งนี้ควรยึดหลักความต้องการของชุมชนเป็นสำคัญ รวมทั้งคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับทางธรรมชาติ และความสามารถในการรองรับความสังคมและวัฒนธรรม อันเป็นทางเลือกใหม่ของการจัดการท่องเที่ยวที่สนองความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

นอกจากนี้รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาแนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล โดยการศึกษาของสาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและสถาบันดำรงราชานุภาพ ได้เสนอต่อ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2541) ถึงหลักการบริหารและการจัดการท่องเที่ยวว่ามีองค์ประกอบดังนี้

1. ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดศักยภาพเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องในชุมชน โดยพิจารณาทั้งที่ตั้งกิจกรรม ความพร้อมและความต้องการของชุมชน รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการจัดการในรูปแบบของคณะกรรมการรับผิดชอบดำเนินการสนับสนุนภาครัฐ เป็นต้น

2. องค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ เช่น สภาตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการสนับสนุนแผนงาน โครงการ และกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งการสนับสนุนการดำเนินการขององค์กรประชาชนอื่น ๆ

3. ภาครัฐกิจการท่องเที่ยว องค์กรท้องถิ่น องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม และรัฐมีหน้าที่จะต้องทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคกัน

4. ประชาชนในท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจใน โครงการต่าง ๆ ที่จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตส่วนใหญ่ของคนในพื้นที่

กล่าวโดยสรุปการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นกระบวนการจัดการในด้านต่าง ๆ ภายใต้อำนวยการพื้นฐานเชิงระบบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งมีองค์ประกอบต่าง ๆ ทั้ง 4 องค์ประกอบ คือ การจัดการด้านพื้นที่ องค์ประกอบด้านกิจกรรม องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น และองค์ประกอบการจัดการสิ่งแวดล้อมด้านบริการขั้นพื้นฐาน การประสานผลประโยชน์ให้สมดุลกันระหว่างแหล่งท่องเที่ยว บุคลากร การตลาด โดยเน้นความเข้มแข็งของ

ชุมชนท้องถิ่น เป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และองค์ประกอบหลักที่สำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นต้องมีการจัดการอย่างถูกต้องเหมาะสมกับขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยว โดยเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้สัมผัสแก่นแท้ของธรรมชาติและวัฒนธรรมในระบบนิเวศ ที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบหรือเสียหายแก่ทรัพยากรทั้งทางชีวภาพ กายภาพ ทางสังคมและวัฒนธรรม

2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน

การมีส่วนร่วมของประชาชน นับเป็นยุทธวิธีที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการพัฒนาที่มุ่งพัฒนาคนและส่งเสริมความเป็นธรรมในสังคม การมีส่วนร่วมเป็นคำที่นิยมใช้กันมากในปัจจุบันทั้งวงวิชาการ และในวงข้าราชการ โดยถูกนำมาใช้ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ซึ่งรัฐบาลในสมัยนั้นได้หยิบยกประเด็น “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ขึ้นมาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ แต่จนถึงปัจจุบันแนวคิดดังกล่าวก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จตามที่ตั้งใจไว้ เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐยังมีบทบาทในการตัดสินใจเรื่องสำคัญๆ ประชาชนยังถูกปิดกั้นโอกาสในการมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งประชาชนยังไม่เข้าใจในบทบาทของตนเอง การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนจึงต้องให้ความสำคัญของมิติทางการเมือง การแก้ปัญหาโครงสร้างอำนาจ การทุจริต หรือการผูกขาดในลักษณะต่าง ๆ โดยจะต้องใช้มาตรการทางการเมืองและการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติให้หลุดพ้นจากการพัฒนาอย่างไร้ขอบเขต และต้องให้ความสำคัญแก่บทบาทของประชาชนและโครงสร้างทางอำนาจของคนในสังคม คำนึงถึงคุณค่าความเป็นคน ทุกครั้งที่ทำการพิจารณาจัดการหรือแก้ไขความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร เน้นความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับอำนาจเพราะเมื่อทุกคนมีความรู้มากขึ้น ก็จะเกิดการตื่นตัว เกิดการเคลื่อนไหว และมีพลังอำนาจที่จะต่อต้านการทุจริต การกดขี่ และการครอบงำทางความคิด นอกจากนี้ได้มีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้หลากหลาย ดังนี้

ประสาน ดังสิกบุตร (2538) ได้ให้แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. ชุมชนพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องเกิดขึ้นบนพื้นฐานข้อสัญญาของประชาชนที่ใช้ระบบนิเวศของตนเองภายใต้ขีดจำกัดอย่างเหมาะสม เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยความพยายามของชุมชน โดยได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาล องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรประชาชน

2. ต้องประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนเห็นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยชุมชนเอง

3. องค์กรเอกชนเป็นกลไกสำคัญในการเคลื่อนไหวการมีส่วนร่วมของประชาชน

4. การจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับการพัฒนาจะต้องผ่านการทำงานขององค์กรชุมชน การให้ข่าวสารสาธารณะอย่างต่อเนื่อง การวิจัยและการศึกษาสภาพของชุมชน การติดตาม และเฝ้าระวังคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง

ในส่วนของ ภราเดช พัทธ์วิเชียร (2542) ได้กล่าวว่า ในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่สุดก็คือ การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เสริมสร้างในเรื่องเศรษฐกิจ สังคม และองค์ความรู้ต่าง ๆ เพื่อเป็นการลดช่องว่างความอ่อนด้อย เพราะองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของชุมชนมีความจำเป็น เนื่องจากทรัพยากรของการท่องเที่ยวคือ ธรรมชาติ ระบบนิเวศ ชุมชน สังคม ดังนั้น ถ้าชุมชนไม่แข็งแรงก็จะทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวเป็นไปอย่างไม่มั่นคงและก้าวหน้า ธุรกิจการท่องเที่ยวต้องนำรายได้กลับคืนแก่ชุมชนท้องถิ่น เกิดประโยชน์ร่วมกันระหว่างผู้ดำเนินการธุรกิจและชุมชนท้องถิ่น จึงจะเกิดความยั่งยืนในการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยว

แก้วสรร อติโพธิ (2537) ให้ความหมายไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจทางการปกครองของรัฐที่ส่งผลกว้างไกล โดยให้ดำเนินการดังนี้ สร้างระบบให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ส่งเสริมให้ประชาชนได้รวมตัวกันตามผลประโยชน์หรือแนวทางที่หลากหลายขยายออกไปทุกระดับจนถึงระดับท้องถิ่น มีกระบวนการไต่สวนสาธารณะที่มีฐานเป็นสิทธิทางกฎหมายของประชาชน และผู้เกี่ยวข้องมีสิทธิรับรู้ข่าวสารกระจายอำนาจโดยการปรับปรุงองค์กรของรัฐ เพื่อให้ประชาชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ซึ่งสอดคล้องกับยูวัฒน์ วุฒิเมธี (2526) และ เสน่ห์ จามริก (2527) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในความคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบต่อตัวประชาชน และยังให้ความหมายเพิ่มเติมว่าการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่ได้หมายความว่าเพียงว่าดึงประชาชนเข้ามาร่วมกิจกรรมตามที่นักวิชาการหรือองค์กรพัฒนาตั้งขึ้น แท้จริงแล้วต้องให้ชุมชนมีกิจกรรมและวิถีดำเนินการของเขาเองในชุมชน และตรงกับ Erswin (1976) อ่างในพรชัย ปรีชาปัญญา (2544) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้ และ

ความชำนาญร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กร และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

Cohen, John M. Cohen and Norman (1980) ได้เสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นการมีส่วนร่วมในคิดวิเคราะห์ และตัดสินใจว่าควรจะดำเนินการ โครงการใดบ้าง อย่างไร รวมไปถึงการวางแผนกิจกรรมต่าง ๆ ก่อนลงมือปฏิบัติ
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการสละเวลา แรงงาน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และทรัพยากรต่าง ๆ ด้วยความเต็มใจ และมีส่วนร่วมในการเป็นผู้ดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) เป็นการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ได้แก่ ผลประโยชน์ทางวัตถุ เช่น รายได้ ผลผลิต ทรัพย์สิน เป็นต้น ผลประโยชน์ทางสังคม เช่น สิ่งของสาธารณะ โรงเรียน แม่น้ำลำคลอง ถนน เป็นต้น และผลประโยชน์ด้านบุคคล เช่น การมีอำนาจ ชื่อเสียง การยอมรับจากสังคม การยอมรับนับถือตนเอง เป็นต้น
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) เป็นการมีส่วนร่วมในการวัดผล ติดตามผล เพื่อหาข้อดีและข้อเสีย เพื่อนำไปเป็นแนวทางแก้ไขการดำเนินการให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น หากประชาชนได้มีส่วนร่วมในขั้นนี้ จะทำให้เกิดพลังความคิดในการพัฒนาหรือนำไปประยุกต์ใช้ในอนาคตได้

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจตีกรอบได้แตกต่างกันแต่เดิมรัฐมักมองในแง่ของการเน้นการมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมวางแผน และร่วมบำรุงรักษา มากกว่าการร่วมสมทบด้านวัตถุและเงิน ซึ่งอาจมีความจำเป็นอยู่ก็ตาม ภาพรวมแล้วการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องต่อไปนี้

1. ร่วมศึกษาปัญหา สาเหตุของปัญหาและความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดสร้างรูปแบบการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมกำหนดทิศทาง แผนงาน โครงการหรือกิจกรรม
4. ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้ได้ประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม
5. บริหารงาน พัฒนาทั้งสติปัญญา แรงงาน และทุนตามขีดความสามารถ รวมทั้งการควบคุม ติดตาม ประเมินผล และซ่อมบำรุงรักษาผลที่เกิดจากการกระทำกิจกรรมนั้นๆ ดังนั้นในการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงจะต้องไม่หมายเฉพาะเพียง แต่การดึงประชาชนเข้ามาร่วมโครงการที่รัฐเป็นผู้กำหนด “รูปแบบเป้าหมายของงาน” และ “กำหนดให้มีการเข้าร่วมงาน”

ดังที่ผ่านมา แต่จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีสำนึกรับผิดชอบ และมีบทบาทอย่างเต็มที่ ตั้งแต่ คำนึงปัญหา วางแผนปฏิบัติงาน ดูแล กำกับ ตลอดจนประเมินผล ติดตามงาน การมีส่วนร่วมของ ประชาชนที่แท้จริงจะต้องหมายถึง การมอบ อำนาจอธิปไตยขั้นพื้นฐานคืนสู่ประชาชน การ พยายามจัดตั้งและพัฒนาองค์กรประชาชนให้เข้มแข็งบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ

ในประเด็นเดียวกัน Cohen, John M.(1980) ยังได้เสนอว่า “จำเป็นต้องแยกแยะให้ออก ระหว่างชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐและบุคคลภายนอก เมื่อพูดถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน นั้น กลุ่มคนที่จะต้องให้ความสำคัญสูงสุด คือ มวลชนพื้นฐาน ซึ่งนั่นก็คือชาวบ้านเอง”

ในเอกสารฉบับเดียวกันนั้น ได้มีการเสนอว่านอกจากจะพิจารณาว่าใครคือผู้ที่เข้าร่วม แล้ว จะต้องพิจารณาว่ากระบวนการเข้ามามีส่วนร่วมนั้นเป็นอย่างไร ซึ่งเขาเสนอให้พิจารณาใน ประเด็นต่อไปนี้ คือ

1. การริเริ่มเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมนั้นเกิดจาก ข้าราชการ หรือชาวบ้าน
2. การชักนำเข้ามามีส่วนร่วมนั้น เป็นความสมัครใจ หรือบีบบังคับ
3. โครงสร้างและช่องทางของการมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร
4. ระยะเวลาและขอบเขตของการมีส่วนร่วมเป็นเช่นไร (ครั้งเดียว เป็นครั้งคราว ต่อเนื่อง)
5. ได้มีการพัฒนาศักยภาพของชุมชนแค่ไหน (การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการ ตัดสินใจหรือดำเนินงานไปสู่ผลที่หวังไว้อย่างมีประสิทธิภาพมากน้อยแค่ไหน)

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวว่า องค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของประชาชนควรประกอบด้วย ขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วยการริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจและตัดสินใจในปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Implementation) อาจเป็นไปในรูปของการ เข้าร่วมโดยการสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร การร่วมมือรวมทั้งการร่วมแรงร่วมใจ
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้าน วัตถุประสงค์ ประโยชน์ทางด้านสังคมหรือผลประโยชน์ทางด้านส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) เป็นการเข้าร่วมในการควบคุมและ ตรวจสอบการดำเนินการทั้งหมด

Allen (1982) (อ้างในคัมภีร์ ดันเสถียร, 2537) ได้ให้ความเห็นว่า อุปสรรคประการหนึ่ง ที่ทำให้แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่เป็นจริง คือ การต่อต้านจากข้าราชการเองเพราะกลัว สูญเสียอำนาจไม่ว่าจะ โดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม และจากความคิดเห็นไม่ตรงกันระหว่างหน่วยงาน

ต่าง ๆ ที่ทำงานในลักษณะต่างฝ่ายต่างทำ ดังนั้น สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่าการให้การศึกษาแก่ชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วม คือ การให้การศึกษาแก่ข้าราชการให้ยอมรับแนวคิดนี้

การพิจารณาการมีส่วนร่วมเป็นทั้งเป้าหมายและวิธีการนำไปสู่การพัฒนาและการจัดการการท่องเที่ยว เป็นกระบวนการที่ขาดไม่ได้ ในการบรรลุเป้าหมายของการจัดการการท่องเที่ยว เนื่องจากการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งที่เพิ่มคุณค่าให้กับตัวเอง โดยการแสดงออกซึ่งเสรีภาพของประชาชนในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากแต่ทุกอย่างประชาชนจะต้องคิดค้นขึ้นมาเอง สามารถสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน ถูกตีความหมายไปในลักษณะที่เน้นการให้ประชาชนมีโอกาสเป็นผู้กำหนดการตัดสินใจคิดค้นปัญหาและดำเนินการในขั้นตอนต่าง ๆ ของการจัดการ คือการที่ประชาชนได้เพิ่มศักยภาพในการควบคุมทรัพยากร รวมถึงตลอดถึงการใช้การจัดการทรัพยากรที่มีในสังคมด้วยตนเอง

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2542 ได้กล่าวว่า ในการมีส่วนร่วมของประชาชน จำเป็นต้องมี นโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น มีดังนี้

1. พัฒนาแบบแผนการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น ตลอดรวมถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น เอกชนและประชาชนทั่วไปในด้านการลงทุน การผลิตสินค้าและบริการ ทั้งนี้ต้องมีความเสมอภาค เป็นธรรมในกรอบที่เหมาะสม สอดคล้องกับการพัฒนาด้านอื่น ๆ และมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด
2. สนับสนุนการจัดตั้งเครือข่ายร่วมมือในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปขององค์กร หรือคณะกรรมการระดับชาติ ภูมิภาค และท้องถิ่น โดยมีเครือข่ายครอบคลุมผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนและทุกระดับ โดยให้องค์กรมีขอบเขตและความสามารถในการตัดสินใจและดำเนินการอย่างอิสระภายใต้กรอบที่ตอบสนองความจำเป็นในการจัดการแต่ละระดับ
3. เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผน ตัดสินใจ และติดตามประเมินผลตลอดจนได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งปรับทัศนคติและปรับปรุงขีดความสามารถของหน่วยงานของรัฐให้สามารถร่วมมือและเกื้อหนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น
4. ส่งเสริมการจัดตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนที่ดูแลด้านสิ่งแวดล้อม และส่งเสริมท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทั้งที่เป็นนิติบุคคลและไม่เป็นนิติบุคคล
5. แก้ไข ปรับปรุง และพัฒนากฎหมายและระบบงบประมาณของภาครัฐ ให้สามารถส่งเสริมและเอื้ออำนวยต่อการประสานความร่วมมือของหน่วยงานปฏิบัติทุกระดับกับประชาชนท้องถิ่นตลอดจนกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ ในการให้ชุมชนมีโอกาสในการควบคุมกำกับดูแล และจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง

6. สนับสนุนพัฒนาศักยภาพของคน โดยการเพิ่มความรู้ ทักษะ และการมีจิตสำนึกในด้านการจัดการพัฒนาการดำเนินธุรกิจท่องเที่ยว การอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำหรับชุมชนให้กว้างขวางมากขึ้น

7. สนับสนุนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เข้มแข็งมีประสิทธิภาพ ในด้านการจัดการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างมีอิสระและสามารถจัดเก็บรายได้ เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูการท่องเที่ยวได้ด้วยตัวเอง โดยให้มีการพัฒนาทักษะการจัดการที่ถูกต้อง

8. สนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาทางสังคมให้มีโอกาสในการเข้าช่วยเหลือ และยกระดับการมีส่วนร่วมตลอดจนการจัดตั้งองค์กรชุมชน และองค์กรจัดการธุรกิจของประชาชนอย่างสร้างสรรค์

ในขณะที่เดียวกัน มิศรา สามารต (2543) ยังได้กล่าวถึง ลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่

1. พื้นฐานของการเข้าร่วม ลักษณะที่เข้ามามีส่วนร่วมมาจากแรงจูงใจภายในจะเป็นแรงหนุนหรือช่วยให้ประชาชนมีความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ส่วนการมีส่วนร่วมที่มาจากปัจจัยภายนอก โดยอาศัยอำนาจบารมีหรือแรงบีบบังคับจากผู้มีอำนาจ ความเกรงใจ หรืออิทธิพลของผู้มีอำนาจจากชุมชนเอง ถึงจะสามารถกระทำได้สำเร็จ แต่ก็ไม่มีผลผูกพันทางจิตใจ ความยั่งยืนต่อเนื่องของกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ก็จะลดลง

2. รูปแบบของการเข้าร่วม การเข้าร่วมของประชาชนนั้น เป็นการเข้าร่วมโดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชนเอง โดยเฉพาะกิจกรรมที่คำนึงถึงผลประโยชน์ที่ได้รับของประชาชน สำหรับการเข้าร่วมกิจกรรม โดยผ่านตัวแทนกลุ่ม เช่น กรรมการหมู่บ้าน การเข้าร่วมของประชาชนจะอยู่ในลักษณะผู้ให้การสนับสนุนและให้ความร่วมมือ

3. ขอบเขตของการมีส่วนร่วม เป็นช่วงเวลาการมีส่วนร่วม การใช้เวลาเข้าร่วมในกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ จะใช้เวลาแตกต่างกัน ความถี่ห่าง จำนวนครั้งที่เข้าร่วม ความสม่ำเสมอ และฤดูกาลที่เหมาะสม ช่วงเวลาที่ใช้ในกิจกรรมแต่ละครั้ง

4. ผลของการเข้าร่วม ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนทำให้เกิดการรวมพลังที่จะสร้างอำนาจต่อรองให้ชุมชนมีศักยภาพ เป็นตัวของตัวเอง สร้างปฏิสัมพันธ์อันดี มีความสามัคคีในมวลสมาชิกของชุมชน

ในส่วนของ ปรัชญา เวสารัชช์ (2538) ได้ขยายความถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจผิดแผกแตกต่างกันไป ตามสภาพเศรษฐกิจของประเทศ นโยบายและโครงสร้างการบริหาร รวมทั้งลักษณะเศรษฐกิจสังคม ของประชากร การมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียง

เทคนิควิธีการแต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการพัฒนาเพื่อมุ่งเอื้อประโยชน์ต่อประชาชน ซึ่งได้แก่

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน คลอบคลุมการสร้าง โอกาสที่เอื้อให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและสังคม ได้ร่วมกิจกรรมอันจะนำไปสู่ความมีอิทธิพล ต่อกระบวนการพัฒนาและเอื้อให้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน

2. การมีส่วนร่วมสะท้อนการเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยสมัครใจและเป็นประชาธิปไตยในกรณีต่อไปนี้ การเอื้อให้เกิดความพยายามพัฒนา การแบ่งสรรผลประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกันการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมาย กำหนดคน โยบายวางแผนและการดำเนินการ โครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

3. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจ ไม่ว่าจะระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และระดับชาติ จะช่วยก่อให้เกิดความเชื่อมโยงสิ่งที่ประชาชนลงทุนลงแรงกับผลประโยชน์ที่ได้รับ

4. ลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียงเทคนิควิธีการ แต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการพัฒนา เพื่อมุ่งเอื้อประโยชน์ต่อประชาชน

ลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนมี 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการทุกกระบวนการ ตั้งแต่ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหา การร่วมคิด และหาวิธีการแก้ไขปัญหา ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงานหรือโครงการ ร่วมตัดสินใจ การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ร่วมปฏิบัติตามนโยบายหรือแผนงานให้บรรลุตามผลที่กำหนดไว้ และร่วมควบคุม ติดตามประเมินผล

2. การมีส่วนร่วมไม่แท้จริง เป็นการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วน โดยเฉพาะเข้าร่วมในการปฏิบัติตามโครงการที่ได้มีการกำหนดไว้แล้ว และยังได้อธิบายถึงหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนว่ามีขั้นตอนในการปฏิบัติ คือ

1) การมีส่วนร่วมในการค้นปัญหาและสาเหตุของปัญหา และร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ นับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะถ้าหากว่าบุคคลในชุมชนยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและสาเหตุของปัญหาด้วยตนเองแล้ว การจัดกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ ก็ไม่อาจเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อบุคคลในชุมชนนั้นได้ เพราะบุคคลในชุมชนนั้นจะขาดความเข้าใจและมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้น สิ่งหนึ่งที่ผู้ให้ความรู้จะต้องยอมรับ คือ บุคคลในชุมชน ซึ่งเป็นผู้อยู่กับปัญหาจะเป็นผู้ที่รู้จักปัญหาของตนเองมากที่สุด แต่เขาจะมองปัญหานั้นได้ไม่ชัดเจนหรือเข้าไม่ถึงแก่นแท้ของปัญหา ต่อมาเมื่อบุคคลเข้าไปช่วยชี้แนะเขาจึงมองเห็นสาเหตุของปัญหาของตนเองเด่นชัดขึ้น ดังนั้น บุคคลในชุมชนจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อเรียนรู้ปัญหา และวิเคราะห์

ปัญหาด้วยตนเอง ทั้งการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม เพื่อจะนำไปสู่แนวทางการแก้ปัญหาที่
ต่อไป

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน และดำเนินกิจกรรม เมื่อบุคคลในชุมชนได้
เรียนรู้ปัญหาของตนเองแล้ว ขั้นตอนต่อไปของการมีส่วนร่วมคือ จะต้องให้บุคคลได้เรียนรู้เรื่อง
ของการวางแผนและดำเนินกิจกรรม การแสวงหาทรัพยากรหรือความช่วยเหลือ เพื่อที่จะมา
สนับสนุนกิจกรรมให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ นอกจากนี้ บุคคลยังต้องมีการกำหนด
ทางเลือกในการแก้ไขปัญหาด้วยกัน การแก้ปัญหามาอาจจะกระทำได้หลายวิธีแต่จะมีวิธีที่ดีที่สุด
เรื่องดังกล่าว ผู้ที่มีความรู้ซึ่งอยู่ในฐานะที่มีประสบการณ์มากกว่าจะต้องเป็นผู้คอยให้คำแนะนำ
กระทั่งบุคคลเหล่านั้นสามารถตัดสินใจได้ว่า จะเลือกใช้วิธีใดในการแก้ไขปัญหาที่ตนเองและ
ชุมชนกำลังเผชิญอยู่

3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน การมีส่วนร่วมในเรื่องดังกล่าว
สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของให้เกิดขึ้นกับบุคคลและชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นการปฏิบัติงาน
ด้วยตนเอง อาจทำให้บุคคลและชุมชนได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด เมื่อเห็นประโยชน์
ก็จะสามารถดำเนินกิจกรรมด้วยตนเอง พร้อมทั้งร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจการ
นั้น ๆ ด้วย

4) การมีส่วนร่วมและการติดตามประเมินผล การประเมินผลด้วยตนเองจะทำให้
บุคคลและชุมชนมีความตระหนักว่า กิจกรรมที่ตนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการมาทั้งหมด
นั้นดีหรือไม่เพียงไร และควรพิจารณาว่าจะดำเนินการต่อไปอย่างไร ทำให้บุคคลได้เรียนรู้และ
ประโยชน์ของการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน และจะส่งผลถึงการดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันใน
โอกาสต่อ ๆ ไปให้ประสบผลสำเร็จและเป็นไปตามเป้าหมายที่ได้วางไว้มากขึ้น

นอกจากนี้ ชูเกียรติ ลีสุวรรณ (2534) ได้เสนอว่า สำหรับประชาชนเองก็ต้องมีการ
ปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมเสียใหม่ โดยจะต้องมองว่ามนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม มีความ
เกี่ยวพันและส่งผลกระทบต่อกันและกัน รวมทั้งต้องเชื่อมั่นว่า พลังของมวลชนจะสามารถผลักดัน
ให้เกิดแนวความคิดอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นได้ ตลอดจน
ประชาชนทุกกลุ่มในสังคมควรที่จะริเริ่มเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริม
และรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมด้วย เช่น

1. การทำหน้าที่เป็นอาสาสมัครทำงานด้านสิ่งแวดล้อมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
2. การประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร เพื่อสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องของสาธารณชน
เกี่ยวกับการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

3. การช่วยเหลือประชาชนในพื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเข้าไปริเริ่มโครงการหรือกิจกรรมเพื่อคุ้มครองสิ่งแวดล้อม และการอนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชน

4. การศึกษาและรับรู้เกี่ยวกับการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การตรวจสอบและติดตามคุณภาพสิ่งแวดล้อม การรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมในกิจกรรมหรือโครงการสำคัญต่าง ๆ

5. การเสนอแนะต่อรัฐบาลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับแผนงานการจัดการคุณภาพอากาศ น้ำ และคุณภาพสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ การควบคุมมลพิษ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ศิลปกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย

6. การให้ความช่วยเหลือทางด้านการสนับสนุน หรือร่วมเรียกร้องความเสียหายแก่กลุ่มประชาชนที่ได้รับอันตรายหรือความเดือดร้อนจากการแพร่กระจายของมลพิษ

สุริย์ บุญญาอนุพงศ์ (2544) ได้ระบุถึงปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

1. ความไม่ชัดเจนเกี่ยวกับขอบเขตของสิทธิในการมีส่วนร่วม เช่น สิทธิในข้อมูลข่าวสาร สิทธิในสิ่งแวดล้อมที่ดี สิทธิในการทำประชาพิจารณ์ สิทธิในการเรียกร้องค่าเสียหาย สิทธิในการฟ้องร้อง แต่ในต่างประเทศจะมีความชัดเจนมากกว่า เช่น ในสหรัฐอเมริกาประชาชนมีสิทธิในการฟ้องร้องหรือเรียกร้องค่าเสียหายได้กว้างมาก เพราะกฎหมายบัญญัติ นิยามคำว่า “ผู้เสียหาย” ไว้กว้างมาก ทำให้ผู้ก่อมลพิษ เช่น โรงงานต่าง ๆ ต้องระมัดระวังตัวเป็นอย่างมาก เพราะประชาชนจะเข้าไปจัดการหรือต่อต้านเองได้เลย

สำหรับประเทศไทย ยังคงมีคำถามหลายอย่างเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน เช่น

- ใครมีสิทธิฟ้องร้อง “ผู้เสียหาย” ใช่หรือไม่
- ควรจะให้องค์กรเอกชนฟ้องร้องได้หรือไม่
- ควรนำเอาหลักการ Citizen's Suit (ประชาชนทั่วไปไม่จำกัดผู้เสียหายมีสิทธิฟ้อง) มาใช้หรือไม่

2. ความไม่เข้าใจในรูปแบบของการมีส่วนร่วม เช่น ไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของการทำประชาพิจารณ์ เพราะการทำประชาพิจารณ์ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจว่าจะทำโครงการหรือไม่ทำโครงการ เป็นเพียงการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นแล้วรัฐจะนำเอาความคิดเห็นมาเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจอีกทีหนึ่ง ความไม่เข้าใจทำให้มีการเรียกร้องประชาพิจารณ์ในทุกเรื่อง ซึ่งตามหลักความจริงการทำประชาพิจารณ์หรือไม่ ขึ้นอยู่กับว่าเป็นเรื่องอะไร บางเรื่องอาจต้องเป็นเรื่องเทคนิคมากกว่าที่จะให้มีการทำประชาพิจารณ์

3. ปัญหาในการพิสูจน์ความเสียหาย ในคดีสิ่งแวดล้อมและภาระในการพิสูจน์ว่าความเสียหายเกิดจากแหล่งกำเนิดมลพิษที่ถูกกล่าวหาจริงเป็นเรื่องลำบาก เช่น ในกรณีโรงไฟฟ้าแม่เมาะก็ยังพิสูจน์ไม่ได้ว่า ที่ประชาชนป่วย หรือสัตว์ตาย ไปไม่หังงอ นั้นเป็นผลกระทบหรือเกี่ยวข้องกับโรงไฟฟ้ามากน้อยเพียงใด ปัจจุบันมีข้อเสนอให้แก้ไขกฎหมายสิ่งแวดล้อมให้เปลี่ยนภาระการพิสูจน์ไปให้ผู้ถูกกล่าวหา (ว่าตนไม่ได้ทำให้เกิดความเสียหาย) ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่จะเป็นการพลิกกระบวนการพิจารณาคดีแพ่งของตุลาการไทย

4. ปัญหาค่าใช้จ่ายในการฟ้องร้องคดี เนื่องจากการฟ้องร้องคดีสิ่งแวดล้อมจะต้องมีค่าใช้จ่ายมาก จึงมีข้อเสนอว่าควรจัดเงินสนับสนุนจากกองทุนสิ่งแวดล้อมมาช่วยเหลือการฟ้องร้องคดีของประชาชน

5. การใช้สิทธิในการมีส่วนร่วมยังมีน้อยมาก ซึ่งเกี่ยวกับปัญหาด้านจิตสำนึกและทัศนคติของประชาชนในการที่จะมองว่า สิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องของส่วนรวมที่จะต้องช่วยกันปกป้องมากน้อยเพียงใด ซึ่งความจริงมีกฎหมายหลายฉบับที่ให้สิทธิประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เช่น พระราชบัญญัติรักษาความสะอาดกำหนดให้ผู้ที่เห็นผู้อื่นทำความสกปรกหรือทิ้งขยะเป็นผู้เสียหายสามารถจะกล่าวโทษหรือฟ้องได้ แต่ที่ผ่านมาก็ไม่มีคดีประชาชนกล่าวโทษหรือฟ้องร้องคนอื่นที่ทิ้งขยะ หรือแม้กฎหมายโรงงานก็พยายามเขียนกฎหมายให้ก้าวหน้าขึ้น เพื่อให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เช่น กรณีที่โรงงานปล่อยมลพิษออกมา ผู้ที่ได้รับความเสียหายหรือประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้โรงงานให้ถือว่าเป็นผู้เสียหายด้วย แต่ที่ผ่านมายังไม่มีประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมหรือเรียกร้องค่าเสียหายจากโรงงาน แต่ประชาชนจะเรียกร้องก็ต่อเมื่อตนเองได้รับผลกระทบโดยตรงเท่านั้น ซึ่งต่างจากสังคมในต่างประเทศที่มีกฎหมายสิ่งแวดล้อมที่พัฒนาแล้ว เนื่องจากประชาชนจะตื่นตัวมาก ดังนั้นปัญหาการใช้สิทธิน้อยอาจเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ค่านิยม ทัศนคติ จิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนด้วย

จากแนวคิดข้างต้น จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมจำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานข้อสัญญาของประชาชน ภายใต้ขีดจำกัดของระบบนิเวศของตนเองอย่างเหมาะสม และจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งแต่เริ่มคิดถึงสภาพปัญหา การมีส่วนร่วมตัดสินใจ และแก้ไข ปัญหา ตลอดจนมีส่วนร่วมตรวจสอบประเมินผลตั้งแต่เริ่มดำเนินการปฏิบัติงาน ถึงแม้ว่าในสังคมไทยยังคงมีปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชนอยู่หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความไม่ชัดเจนเกี่ยวกับขอบเขตของสิทธิในการมีส่วนร่วม ความไม่เข้าใจรูปแบบของการมีส่วนร่วม ปัญหาในการพิสูจน์ความเสียหายในคดีสิ่งแวดล้อม ปัญหาค่าใช้จ่ายในการฟ้องร้องคดี และการใช้สิทธิในการมีส่วนร่วมยังมีส่วนร่วมน้อยมากก็ตาม

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้

การเรียนรู้ขั้นตอนแรก คือ สัญชาตญาณของการมีชีวิตอยู่และการที่ชีวิตจะดำรงอยู่ได้ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์สัญชาตญาณบทเรียนบทแรกของการเรียนรู้ก็เพื่อดำรงชีวิตให้อยู่รอด ในขั้นตอนของการเรียนรู้มีกระบวนการสร้างสมประสบการณ์ เริ่มเพาะปลูก เริ่มมีวัฒนธรรม จารีตประเพณี เริ่มมีระบบการปกครอง และเริ่มเห็นปัญหา เพราะเกิดการสะสมของความรู้จากคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า จนเกิดแนวคิดของการค้นคว้าองค์ความรู้ ขบวนการเรียนรู้ เริ่มจัดองค์ประกอบของหน่วยความรู้ สร้างสมวิธีการเรียนรู้ให้เร็วขึ้น ด้วยการถ่ายทอดความรู้สู่คนรุ่นหลังอย่างเป็นระบบ โดยการพัฒนาเป็นขั้นตอนเพราะมนุษย์มีระบบ จิต วิญญาณ และสมอง เพื่อสนองต่อธรรมชาติที่จะทำให้เผ่าพันธุ์ของมนุษย์ดำรงอยู่อย่างปลอดภัยที่สุด ได้มีการศึกษาเรื่องการเรียนรู้โดยมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ทัศนะในเรื่องนี้ไว้ต่าง ๆ กันดังนี้

ออร์พิน แสงสว่าง (2539) (อ้างในอินทอง สังขา, 2542) กล่าวว่า การเรียนรู้ (Learning) เป็นกระบวนการสำคัญยิ่งที่เกี่ยวกับพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งมีบทบาทต่อความคิด การกระทำ ภาษา ทักษะคิดและความเชื่อ ทั้งยังมีผลต่อบุคลิกภาพด้วยทั้งที่ปรับตัวได้ หรือปรับตัวไม่ได้ มนุษย์ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้เป็นเครื่องช่วยในการปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์ การเรียนรู้อาจเป็นการเรียนรู้โดยบังเอิญ แล้วทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงก็ได้ การเรียนรู้เป็นเรื่องที่แทรกอยู่ในทุกเรื่องที่เราทำและคิด เช่น ภาษาที่เราใช้ขนบธรรมเนียมประเพณี ทักษะคิด และค่านิยม จุดมุ่งหมายของชีวิต บุคลิกภาพการเรียนรู้ ซึ่งล้วนแต่เปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ได้ดีกว่าคนที่ไม่เข้าใจเรื่องการเรียนรู้และถ้าต้องเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนที่จะสามารถทำได้ดีกว่าด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงธรรมชาติของการเรียนรู้ไว้ดังนี้

1. การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ถาวร
2. การเรียนรู้ย่อมมีการแก้ไขปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม
3. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมชั่วคราวไม่ใช่เป็นพฤติกรรมอันเกิดจากการเรียนรู้ เช่น ความเหน็ดเหนื่อย การเจ็บป่วย การถูกบังคับทฤษฎีฯ ซึ่งทำให้พฤติกรรมของบุคคลเปลี่ยนไปจากเดิมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง
4. การเรียนรู้เป็นกระบวนการซึ่งเราจะสามารถรู้ได้โดยสังเกตพฤติกรรม
5. การเรียนรู้โดยอาศัยวุฒิภาวะ แต่การเรียนรู้ไม่ใช่วุฒิภาวะ
6. การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ง่ายถ้าสิ่งนั้นมีความหมายต่อผู้เรียน
7. การเรียนรู้แตกต่างกันตามบุคคลและวิธีการในการเรียนรู้

8. การเรียนรู้หมายถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านดี และไม่ดี จากประสบการณ์ทั้งทางตรง และทางอ้อม

9. การเรียนรู้จะเกิดผลดีต่อเมื่อมีจุดมุ่งหมาย มีความสนใจ มีความตั้งใจ และได้ลงมือกระทำด้วยตนเอง

10. การเรียนรู้อาจเกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือการจงใจก็ได้

11. การเรียนรู้เป็นสิ่งที่ช่วยในการปรับตัวให้ดีขึ้นในสถานการณ์ต่าง ๆ เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของบุคคล

ในขณะที่เวกกันอินทอง สังขา (2542) กล่าวว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย การเรียนรู้แบบเป็นทางการ โดยมีการจัดกิจกรรมการศึกษา การฝึกอบรม เพื่อทำให้เกิดการ กระตุ้นและแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันอย่างเป็นระบบ และ การเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ คือ การระดมสมองเพื่อสะท้อนความคิดจากการเข้าร่วมกิจกรรมการสนทนา และเปลี่ยนประสบการณ์ ทั้งการร่วมอภิปรายกลุ่มการทำกิจกรรม PRA เพื่อวิเคราะห์และสร้างความตระหนักต่อสภาพปัญหา รวมทั้งการเติมเต็มความรู้จากการศึกษาคูงาน ดังนั้นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมยังประกอบด้วย การวัดประสบการณ์ ซึ่งเป็นการรวบรวมประมวลประสบการณ์เดิมเพื่อเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ใหม่ การสะท้อนความคิดเห็นและการอภิปรายข้อคิดเห็นที่ได้รับจากการแบ่งปันประสบการณ์นำไปสู่ การสร้างความเข้าใจและเกิดความคิดรวบยอด การทดลอง หรือประยุกต์แนวคิด ซึ่งเป็นการ กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

เสรี พงศ์พิศ (2536) ยังได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้คือ กระบวนการอันมีรากฐาน อยู่ที่ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิตการรู้ และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นอันหนึ่งอันเดียว กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นจากความ เหมาะสมของท้องถิ่นช่วยให้ชุมชนสามารถดำเนินอยู่ได้ โดยมีองค์ประกอบสำคัญ คือ ภูมิปัญญา พื้นบ้าน การปฏิบัติตามแบบอย่างของผู้รู้ การอบรมสั่งสอน ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่เป็น อยู่จริง และได้รับการถ่ายทอดความรู้อย่างเป็นระบบ

ในส่วนของพัทธา สายหู (2538) ให้ทัศนะเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน แต่ครั้งโบราณซึ่งถือได้ว่า การเรียนรู้เริ่มต้นที่สถาบันครอบครัวอันเป็นสถาบันพื้นฐานเบื้องต้นทาง สังคม กระบวนการถ่ายทอดความรู้ใช้วิธีการบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ หรือในบางครั้งก็มีการใช้ วิธีการสอนควบคู่ไปกับการปฏิบัติพร้อม ๆ กันไป โดยผู้ที่มีประสบการณ์ ผู้ที่ประสบความสำเร็จ ผู้อาวุโส หรือผู้ที่เป็นที่นับถือ ซึ่งได้แก่ ผู้เฒ่า ผู้แก่ ปู่ ย่า ตายาย ลุงป้า และ พ่อ แม่ เป็นผู้ถ่ายทอด การเรียนรู้ในเนื้อหาสาระเรื่องราวความรู้นั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวัน การรักษา

ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมต่าง ๆ ของชุมชนนั้น ในเวลาต่อมาการถ่ายทอดความรู้ของสมาชิกชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากที่เป็นอยู่เดิม

ซูเกียรติ ทีสุวรรณ (2534) กล่าวว่า การถ่ายทอดการเรียนรู้ในแผนใหม่เกิดจากนโยบายของประเทศ ที่ต้องการพัฒนาชุมชนให้มีความทันสมัยตามอารยธรรมตะวันตก ได้มีการนำความรู้ใหม่ ๆ เข้ามาในหมู่บ้าน โดยผ่านสถาบันโรงเรียนที่มีครูเป็นผู้รับนโยบายจากส่วนกลางเข้ามาสอนลูกหลานชาวบ้าน และกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน ก่อนที่จะมีสถาบันการศึกษาเข้าไปในชุมชนแหล่งความรู้ดั้งเดิมได้ทำหน้าที่ถ่ายทอด และกระจายความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง เริ่มจากการอบรมสั่งสอนโดยสถาบันครอบครัว เครือญาติ และผู้สนใจอื่น ๆ ในชุมชนและจากต่างถิ่น เนื้อหาที่ถ่ายทอดเป็นความรู้วิชาชีพที่มีมีการสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษมีวิธีการถ่ายทอดความรู้ โดยการสังเกตการปฏิบัติหรือการทำให้ดูเป็นตัวอย่าง โดยใช้ทรัพยากรและสื่อที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ที่ดินในการทำนา ไม้ไผ่สำหรับการจักสาน เป็นต้น บังคับและเงื่อนไขที่เป็นแรงจูงใจกระตุ้นให้มีการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน คือ มีทรัพยากร มีเครื่องมืออยู่แล้ว ความสำเร็จของบรรพบุรุษที่ผ่านมาและเงื่อนไขข้อจำกัดทางด้านโครงสร้างพื้นฐานท้องถิ่น เช่น การคมนาคมที่ไม่สะดวก นอกจากนั้นยังมีการถ่ายทอดความรู้จากการบอกเล่า การละเล่นพื้นบ้าน การอบรมสั่งสอน เป็นต้น วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การฟัง การจดจำ การสังเกต การทดลองทำ การปฏิบัติจริงมีเนื้อหาด้วจริยธรรมและศีลธรรม

ดังนั้นอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย การเรียนรู้แบบทางการ โดยจัดกิจกรรมการศึกษา การฝึกอบรม เพื่อกระตุ้นและแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันอย่างเป็นระบบ และการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ คือ การระดมสมองเพื่อสะท้อนความคิดจากการเข้าร่วมกิจกรรม การสนทนา และเปลี่ยนทัศนคติ และประสบการณ์ จากผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ ผู้ที่ประสบความสำเร็จ หรือ ผู้อาวุโสต่าง ๆ ไปสู่กลุ่มบุคคล หรือปัจเจกบุคคล โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ตามอัธยาศัย ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากการปฏิสัมพันธ์จากกลุ่มเพื่อนและสิ่งแวดล้อมรอบด้าน

2.5 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พจนา สนวนศรี (2540) ศึกษาเรื่องการจัดการท่องเที่ยวโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้อธิบายถึงความยั่งยืนของระบบนิเวศและวัฒนธรรมต่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยองค์กรชุมชนไว้อย่างน่าสนใจว่า จุดน่าสนใจของชุมชนที่จะดึงความสนใจให้คนมาเยี่ยมชมเยือนคืออะไร และคนในชุมชนรู้จักสิ่งนั้น หรือยัง หรือทำอะไรบ้างที่จะฟื้นฟูสืบทอดของดีของชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นตน การหันกลับมาสนใจใคร่รู้ในเรื่องราวความเป็นมาของตน

ประวัติศาสตร์ชุมชน ตลอดจนการสืบทอดและรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม และความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นจุดสำคัญที่หันกลับมาองตนเองก่อนเปิดตัวสู่ภายนอก “หากคนในท้องถิ่นรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง มีทรัพยากรที่สามารถสร้างการพึ่งตนเองทางการผลิต มีกลุ่มองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ก็จะเป็นพื้นฐานที่ดีที่ทำให้การพัฒนาเรื่องการท่องเที่ยวสามารถทำได้ อย่างยั่งยืนภายใต้ขอบเขตที่ควบคุมได้”

สำหรับประเด็นที่เกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมและการมีอำนาจตัดสินใจในเรื่องการจัดการทรัพยากรและการจัดสรรผลประโยชน์ของชุมชนนั้น พงณา สนวนศรี ได้ถอดบทเรียนไว้ว่า

1. การสร้างกระบวนการทำงานที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรมและกำหนดทิศทาง กติกาที่ไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชน รวมทั้งการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม ก่อประโยชน์ต่อคนในท้องถิ่น และยังเกิดการควบคุมและตรวจสอบกันเองภายในและภายนอกด้วย

2. กิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นงานที่มีเรื่องผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง หากระบบการจัดการไม่ดีขาดความโปร่งใสและขาดความร่วมมือ-ร่วมใจกันของชุมชน ก็จะเป็นอีกด้านหนึ่งที่ทำลายตัวเอง

ธวัชชัย รัตนซ้อน (2542) ได้ศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนบนพื้นที่สูง พบว่า ชุมชนได้ใช้กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นเครื่องมือในการรักษาระบบนิเวศ และรักษาทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญา และวัฒนธรรมของชุมชนมากกว่าการดำเนินการท่องเที่ยวเพื่อแสวงหารายได้เพียงอย่างเดียว

มธุรส ปราบไพร (2543) ได้ศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวและปัจจัยที่มีผลในการที่ทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพของชุมชนไทยทรงดำ พบว่า ศักยภาพของชุมชนคือการรวมกลุ่มทำงานของสมาชิกโครงการฯ โดยมีผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการที่มีศักยภาพ ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สะท้อนความเป็นชุมชนเดียวกัน ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม ชุมชนที่สามารถเกิดการสืบทอดและถ่ายทอด การดำเนินงานที่เปิดโอกาสให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วม เพื่อตัดสินใจร่วมกันอย่างสมัครใจและยุติธรรม และยังมีปัจจัยที่มีผลในการทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพได้แก่

1. วัฒนธรรมชุมชนที่มีความเข้มแข็ง โดยได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องและมีผลต่อความเป็นชุมชนไทยทรงดำและระบบเครือญาติ โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษและพิธีกรรม

2. การพึ่งตนเองของชุมชน โดยการอาศัยปัจจัยภายในชุมชนที่มีอาชีพและรายได้ โดยเห็นว่าการทำงานที่เกี่ยวคืออาชีพเสริม จึงไม่เกิดการพึ่งพาการทำงานที่เกี่ยว การมีผู้อาวุโส ผู้นำอย่าง เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่ได้รับความเคารพนับถือจากชุมชนและเป็นผู้มีความรู้ จึงทำให้ ชุมชนต่างมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนการทำงานที่เกี่ยวของชุมชน

3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ตั้งแต่ระดับของการรับรู้ ข้อมูลข่าวสาร จนถึงการรับผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกโครงการ ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุน ทำให้เกิดการยอมรับต่อการพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

สุทธิศรี ชูชาติ และคณะ (2544) ได้ศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตลุ่มแม่น้ำวาง ผลการวิจัยปรากฏชัดว่า กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ในด้านการ ส่งเสริมวัฒนธรรมในการคิด การแก้ปัญหาาร่วมกันของชุมชน ส่งเสริมศอกย้ำ ในเรื่องการอนุรักษ์ วัฒนธรรมและระบบนิเวศของป่าทำให้ชาวบ้านมีรายได้เสริม ช่วยลดการปลูกพืชเศรษฐกิจ ที่ส่งผล กระทบต่อสิ่งแวดล้อมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมในหมู่บ้านและทรัพยากร ในชุมชนน้อยที่สุด อีกทั้งนักท่องเที่ยวยังเข้าใจถึงวิธีการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าของกลุ่มชาติพันธุ์ กะเหรี่ยงในการเผยแพร่ข่าวจากสื่อมวลชน ทำให้ประชาชนที่รับรู้เข้าใจวัฒนธรรมของกะเหรี่ยง ดียิ่งขึ้น ดังนั้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรมีกิจกรรมทั้งด้านเนื้อหาและการจัดการ ส่งเสริมความ เข้มแข็งของชุมชน โดยการขยายเครือข่ายซึ่งในปัจจุบันกระแสพัฒนาแนวโลกาภิวัตน์ ยังคงเป็น กระแสหลักที่นำไปสู่หมู่บ้าน การวิจัยควบคู่กับการพัฒนาบวรฐานของประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรม ควรได้รับการส่งเสริมและสนับสนุน และขยายเครือข่ายสู่หมู่บ้านอื่น

ดังนั้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ควรจัดการอย่างรอบคอบตรวจสอบอยู่เสมอ มิฉะนั้น ชาวบ้านจะเกิดความหวังใหม่ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทำให้เกิดเงินตรา ในที่สุดเงินตราก็เปลี่ยน วัฒนธรรมในการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ดังเช่นพืชเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการทำลายสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากจากการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ยาฆ่าแมลง และระบบการผลิตเพื่อขาย พืชเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านยากจน เพราะต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงจากนายทุน แต่นายทุนไม่รับ ประกันราคาในการซื้อผลผลิต ดังนั้นผลผลิตจึงราคาต่ำกว่าทุน หรือไม่มีใครรับซื้อ จึงปล่อยให้ เน่าเปื่อยและเป็นอาหารของวัวควาย ตัวอย่างเช่น “ควายบ้านโป่งสมิ กินหอมญี่ปุ่น” เป็นอาหารหลัก

สุทธิชัย อบอุ่น (2541) ได้ทำการศึกษาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการส่งเสริม การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ของชุมชนเส้นทางลำน้ำกก พบว่า ชุมชนมีศักยภาพอยู่ในระดับ ปานกลาง โดยมีศักยภาพในปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้ (1) การสร้างความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยว เช่น การให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นแก่นักท่องเที่ยว การเสนอกิจกรรมการ ท่องเที่ยวและสื่อความหมายธรรมชาติ ซึ่งมีผลมาจากการได้รับอนุญาตประกอบธุรกิจนำเที่ยว

และการประสานงานระหว่างชุมชน (2) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การให้คำแนะนำความรู้ในการรักษาสถานที่ท่องเที่ยว การจัดเตรียมอุปกรณ์เพื่อรักษาความปลอดภัย การปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยว ให้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติ ซึ่งมีผลมาจากการมีศักยภาพทางกายภาพของชุมชนเอง และการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น (3) การกระจายรายได้ เช่น การขายของที่ระลึก การให้บริการการท่องเที่ยวภายในชุมชน การจ้างงานคนในชุมชน ซึ่งมีผลมาจากการได้รับการฝึกอบรม การติดต่อประสานงานระหว่างชุมชน

สร้อยศรี อาสาสมัครพิทักษ์ (2542) ได้ทำการศึกษาเพื่อหาปัจจัยในการกำหนดความพร้อมของผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวเชิงนิเวศในภาคเหนือตอนบน พบว่า มีปัจจัยอยู่สองส่วนหลักสำหรับการสร้างความพร้อม ได้แก่ (1) ปัจจัยกำหนดความพร้อมขั้นพื้นฐานของผู้ประกอบการธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และ (2) ปัจจัยกำหนดความพร้อมของผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวเชิงนิเวศในแต่ละองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งได้แก่ องค์ประกอบด้านพื้นที่ องค์ประกอบด้านการจัดการ องค์ประกอบด้านกิจกรรม และองค์ประกอบด้านองค์กร

คมสัน วาฤทธิ (2545) ได้ทำการศึกษาศักยภาพของชุมชนลำน้ำว่า ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พบว่า ศักยภาพของชุมชนอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างต่ำ ซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้ (1) ศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการรักษาและพัฒนาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ พบว่า มีศักยภาพอยู่ในระดับปานกลาง เนื่องจากชุมชนมีความพร้อมอยู่ในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอันเนื่องมาจากวิถีชีวิต และความตระหนักในการหวงแหนทรัพยากรของตนเอง รวมถึงจิตสำนึกในการทดแทนคุณต่อธรรมชาติเหล่านั้นด้วยการไม่ทำลาย และกฎระเบียบของชุมชนมากกว่าที่จะบังคับด้วยกฎหมายหรือข้อบังคับของราชการ (2) ศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วม พบว่า มีศักยภาพอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างต่ำ เนื่องจากเป็นการมีส่วนร่วมแบบได้รับความช่วยเหลือส่วนหนึ่ง เพราะชุมชนยังไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับการทำงานที่มีระบบการให้เข้าไปมีส่วนร่วมของชุมชนและกลุ่มหรือองค์กรที่จัดตั้งขึ้น ไม่ใช่เป็นของชุมชนอย่างแท้จริง จึงขาดความรู้สึกของการมีส่วนร่วม ได้ส่วนเสีย และอีกส่วนหนึ่งที่สามารถปรับตัวได้เป็นการมีส่วนร่วมแบบมีความร่วมมือ มีลักษณะเป็นหุ้นส่วน (3) ศักยภาพของชุมชนในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว พบว่า มีศักยภาพปานกลางค่อนข้างต่ำ เนื่องจากชุมชนยังมีส่วนร่วมในด้านการให้บริการน้อย และจากการผูกขาดการดำเนินธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวของกลุ่มทุนภายนอก รวมถึงการที่ชุมชนขาดความรู้ความสามารถและงบประมาณสำหรับการดำเนินกิจการด้วยตนเองได้ (4) ศักยภาพของชุมชนในการจัดสรรผลประโยชน์และรายได้จากการท่องเที่ยวพบว่า มีศักยภาพต่ำ เนื่องจากชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในระดับต่ำ ส่งผลให้รายได้ส่วนนี้น้อยและไม่แน่นอน โดยชุมชนให้บริการนักท่องเที่ยวแลกกับ

รายได้ที่เป็นเพียงค่าจ้างเท่านั้น และขาดการจัดสรรผลประโยชน์กลับสู่ชุมชนเพื่อใช้ในการพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมส่วนรวมต่าง ๆ

อนุชา ปัญจพันธ์ (2545) ได้ศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศบนพื้นที่สูง ผลการศึกษาพบว่า (1) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของตำบลผาช้างน้อย เป็นการดำเนินงานโดยมีทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติเป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยว สภาพภายในแหล่งท่องเที่ยวมีลักษณะของป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ มีทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทวิวทิวทัศน์ที่สวยงาม มีกิจกรรมการเดินป่า ศึกษาธรรมชาติ มีที่พักแรม โดยจัดให้มีการศึกษาสร้างจิตสำนึก เพื่อให้ให้นักท่องเที่ยวและผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดการเรียนรู้และเกิดจิตสำนึกในการดูแลสิ่งแวดล้อม สำหรับสภาพปัญหาที่สำคัญ คือ การบุกรุกพื้นที่ป่า เกิดไฟไหม้ป่า ขาดมาตรการในการควบคุมเสียงอึกทึกของนักท่องเที่ยว ขาดป้ายสื่อความหมายธรรมชาติ เส้นทางเดินป่ายังไม่ปลอดภัย ขาดประสิทธิภาพในการประชาสัมพันธ์ รวมทั้งชุมชนท้องถิ่นมีโอกาสน้อยในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว (2) การดำเนินการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของตำบลผาช้างน้อย สอดคล้องกับแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเพียงสองแนวทาง ได้แก่ 1) การจัดการให้การศึกษาและสร้างจิตสำนึก 2) การจัดการด้านการส่งเสริมให้ภาคเอกชนหรือประชาชนในท้องถิ่นเข้ามาลงทุน ส่วนแนวทางการจัดการที่ไม่สอดคล้องอีกสี่แนวทาง ได้แก่ การจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมการจัดการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น การจัดการโครงสร้างพื้นฐาน และบริการการท่องเที่ยวและการจัดการส่งเสริมการตลาดและการนำเที่ยว

จากรายงานสรุปบทเรียนงานวิจัยของสำนักงานสนับสนุนกองทุนวิจัย (2545) ได้เสนอประสบการณ์งานวิจัย “ชุดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยจำนวน 16 โครงการ ผลสรุปว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชนจำเป็นต้องมีการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว การจัดการการให้ความรู้ การสร้างจิตสำนึก และการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน โดยมีหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน สถาบันการศึกษา และผู้ประกอบการด้านท่องเที่ยวต้องมีส่วนในการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และการจัดการร่วมกัน เพราะชุมชนชาวบ้านไม่สามารถทำเพียงลำพัง และชาวบ้านเองก็ไม่ว่านักท่องเที่ยวต้องการอะไร ในขณะที่ผู้ประกอบการที่นำนักท่องเที่ยวเข้าไปในชุมชนก็ต้องมีความรู้เกี่ยวกับชุมชนพอสมควร เพื่อจะได้นำเสนอแก่กลุ่มนักท่องเที่ยวได้อย่างถูกต้อง